

MASTEROPPGAVE

MTHEOL-342

MED BLIKKET FESTET PÅ JESUS KRISTUS – TROENS OPPHAVSMANN
OG FULLENDER

EN SAMMMENLIKNING AV SØREN KIERKEGAARD OG DIETRICH
BONHOEFFERS KRISTOLOGI OG SYN PÅ ETTERFØLGELSE

EYVIND OLAFSRUD

STAVANGER, NOVEMBER 2015

Forord

I tider hvor oppmerksomheten til hvert menneske opplever å bli trukket i mange ulike retninger er det nødvendig å vende tilbake til Jesus Kristus for å finne hvile og liv. I arbeidet med denne oppgaven har jeg stadig blitt forstyrret av ønsket om å sjekke epost, sosiale medier og lese nyheter på nett. Alle disse representerer hva Gud i profeten Jeremias bok kaller «sprukne brønner». Steder hvor mennesker går for å slukke sin tørst, men når man er ferdig er man ikke tilfredsstillt. Å få lese Kierkegaard og Bonhoeffer, begge lidenskapelig opptatt av å rope ut til sine medmennesker om å rette blikket mot Kristus, har vært et privilegium. Samtidig som jeg har skrevet denne oppgaven har jeg forberedt egen utreise til Papua Ny-Guinea for å arbeide med bibeloversettelse. Det innebærer en ekstra del arbeidsoppgaver på toppen av skrivearbeidet. Da har det vært godt å høre Kierkegaard og Bonhoeffer som stadig ber meg om å ha øynene mine rettet på Jesus.

Jeg vil også takke noen av dem som har inspirert og hjulpet meg i prosessen med å skrive denne oppgaven.

Takk til Gud Far. Du er farløses far, og enkers beskytter. Takk Jesus, for at du stadig drar oss mennesker til deg. Takk Hellig Ånd for at du trekker oss stadig mot Jesus.

Takk til mamma Anne Margrethe, i deg har vi barn en mor som støtter oss i å følge Jesu kall til etterfølgelse. Takk også til bror Sindre og søster Annie Karoline, dere er tydelige eksempler for meg på hva det vil si å leve nært til Jesus.

Takk til Misjonshøgskolen for fire fine år med læring, fellesskap og gudstjenestefeiring. Særlig takk til veileder, professor Knut Alfsvåg.

Takk også til Gjermund Sødal for å gi oppgaven en språkvask og gi gode tilbakemeldinger. Alle skrivefeil og uryddige setninger er selvfølgelig undertegnede ansvar.

Innholdsfortegnelse

Forord	2
Kapittel 1 Innledning	5
1.1. Bakgrunn.....	5
1.2. Problemstilling og avgrensning	6
1.3. Metode, kilder og disposisjon	7
Kapittel 2 Hovedtrekk ved kirkens lære om Kristus.....	9
Kapittel 3 Søren Kierkegaard.....	13
3.1. Kierkegaards liv og bakgrunn	13
3.2. Søren Kierkegaards kristologi	15
3.2.1. Den samtidige Kristus.....	15
3.2.2. Den fornedrede og opphøyede Kristus	16
3.2.3. Kristus som frelser og forsoner	19
3.3. Søren Kierkegaards syn på etterfølgelse.....	21
3.3.1. Strenghet og mildhet.....	22
3.3.2. Hengivenhet og lydighet	24
3.3.3. Du skal elske	25
3.3.4. Etterfølgelse som individ og i fellesskap	31
3.3.5. Oppsummering.....	33
Kapittel 4 Dietrich Bonhoeffer	35
4.1. Bonhoeffers liv og bakgrunn	35
4.2 Bonhoeffers kristologi	37
4.2.1. Den nærværende Kristus – pro me	38
4.2.2. Den historiske Jesus Kristus	42
4.2.3. Negativ kristologi.....	43
4.2.4. Positiv kristologi	45
4.3 Dietrich Bonhoeffers syn på etterfølgelse	47
4.3.1. Billig og dyr nåde	48
4.3.2. Jesu kall til tro og lydighet.....	50
4.3.3. Lidelse.....	52
4.3.4. Etterfølgelse som individ og i fellesskap	53
4.3.5. Oppsummering.....	57
Kapittel 5 En sammenlikning av Søren Kierkegaard og Dietrich Bonhoeffer.....	59
5.1 Kristologi.....	59
5.1.1. Den samtidige og nærværende Kristus.....	60

5.1.2. Den fornødrede Kristus	60
5.1.3. Kristus som frelser og forsoner	61
5.1.4. Mot vranglære.....	62
5.2 Etterfølgelse	63
5.2.1. Dyr og billig nåde.....	63
5.2.2. Etterfølgelsens praksis	67
5.2.3. Lidelse.....	68
5.2.4. Individ og fellesskap	69
5.2.4. Oppsummering.....	70

Kapittel 1

Innledning

1.1. Bakgrunn

“For av nåde er dere frelst, ved tro. Det er ikke deres eget verk, men Guds gave. Det hviler ikke på gjerninger, for at ingen skal skryte av seg selv. For vi er hans verk, skapt i Kristus Jesus til gode gjerninger, som Gud på forhånd har lagt ferdige for at vi skulle vandre i dem.”¹ Det er en kjernesannhet i den felles kristne tro at mennesket er frelst ved tro. Denne sannheten ble understreket av den lutherske reformasjonen på 1500-tallet. Bibelversene over nevner frelse ved troen sammen med et liv fylt av gjerninger. Hva slags gjerninger er det «Gud på forhånd har lagt ferdige for at vi skulle vandre i dem»? Dette er viktige teologiske spørsmål som kirken har tenkt på og diskutert i hele dens historie.

Idéen om at jeg er frelst av nåde har til visse tider blitt etterfulgt av et *men*: “Ja, vi er frelst av nåde, men ...”. Kynikeren i meg har tenkt, “alt som kommer før et *men* er irrelevant”. Ønsket med denne oppgaven er å komme tilbake til hvem man tror på og hva budskapet er. I denne oppgaven skal jeg benytte meg av skriftene til Søren Kierkegaard (1813-1855) og Dietrich Bonhoeffer (1906-1945) for å lære mer om dette emnet.

Kierkegaard og Bonhoeffer var begge lutherske teologer og tenkere som var opptatt av spørsmålene om frelse og etterfølgelse. Kierkegaard mente at den Danske Kirke, med dens forbindelse til staten, hadde forlatt den kristendom som var å finne i Det nye testamente og var blitt til en profittjagende bedrift. Det var ikke lenger noen tanke om at kristne skulle imitere Kristus og hans lidelser i kamp for sannheten. Kirken var blitt et åsted for sosiale spill: “å se og bli sett”.² Bonhoeffer beskrev den tysk-lutherske kirke som døende eller allerede

---

¹ Ef 2:8-10, *Bibelen*, Oslo: Det Norske Bibelselskap, 2011. Denne oversettelsen vil bli brukt for alle bibelreferanser utenom Kierkegaards sitater av bibelen på dansk.

² Anders Holm, “Kierkegaard and the Church”, i *The Oxford Handbook of Kierkegaard*, eds. J. Lippitt & G. Pattison; Oxford University Press; Oxford, 2013, 112-128. Her, 113-114.

død. Den lutherske tro var blitt en tradisjon som tjente en stolt tysk patriotisme. Bonhoeffer formante sine medmennesker til å våkne opp.³

Begge forfattere drøftet altså spørsmålene om hva sann kristendom innebærer. Jeg er interessert i å finne ut mer om hvem de mener Jesus Kristus er og hva de sier konkret om etterfølgelse av ham.

Det er mange som har blitt utfordret av Bonhoeffers liv og forfatterskap, og han er for tiden svært aktuell i Norge. Boken hans *Etterfølgelse* kom ut på norsk i 2010⁴, og en oversatt versjon av Eric Metaxas' Bonhoeffer-biografi kom ut våren 2015.⁵ Kierkegaards navn har vært kjent for meg, men hans tanker har vært ukjent inntil nå. Historien om teologen Barth fra Stavanger som «banket og buldret på den berømte københavnerens dør inntil den omsider ble åpnet av den smilende Kierkegaard»⁶ har vært motivasjon til å ikke gi opp. Å lese Kierkegaards dansk anno 1850 byr på både språklige og tankemessige utfordringer. Men etter at jeg hadde lest *Sygdommen til Døden* og halve *Kjerlighedens gjerninger*, åpnet Kierkegaard opp døren. Ikke at jeg på noen måte har forstått hele hans tanke, det ligger hinsides motivasjon og mål, men å forstå hans resonnering og hans premisser har vært til glede og inspirasjon.

1.2. Problemstilling og avgrensning

I denne oppgaven søker jeg svaret på hvordan Kierkegaard og Bonhoeffer gjør rede for deres kristologi og syn på etterfølgelse. Problemstillingen er som følger:

Hvordan får kristologien til Kierkegaard og Bonhoeffer konsekvenser for deres syn på det kristne livet?

Kristologien som blir diskutert er slik den blir uttrykt i *Indøvelse i Christendom* av Kierkegaard og *Christ the Center* av Bonhoeffer. Hvordan tenker Kierkegaard og Bonhoeffer

---

³ Eric Metaxas, *Bonhoeffer: Pastor, Martyr, Prophet, Spy – A Righteous Gentile vs. The Third Reich*, Nashville, Dallas, Mexico City og Rio de Janeiro: Thomas Nelson, 2010, 121-122.

⁴ Originaltittel: *Nachfolge*, Dietrich Bonhoeffer, 1937. Boken er volum fire i Dietrich Bonhoeffer werke, og vil bli referert til som DBW 4 i denne avhandlingen. Den norske oversettelsen vil bli brukt, og referanser til sidetall er naturligvis til denne. Dersom den engelske oversettelsen eller den tyske originalutgaven siteres, vil dette bli gjort eksplisitt.

⁵ Tittel: *Bonhoeffer: Pastor, Martyr, Prophet, Spy*.

⁶ Joakim Garff, *SAK: Søren Aabye Kierkegaard – en biografi*, (Oslo: Forlaget Press, 2005), xxi.

om Jesus Kristus, hans person og hans gjerninger som frelser og forsoner? På hvilken måte mener de han er et forbilde i ord og gjerninger for dem som tror på ham? Oppgaven vil omhandle disse to tenkeres kristologi og hva slags implikasjoner de mener dette får for kristne. Jeg er også interessert i å sette tenkernes svar inn i en kirkehistorisk kontekst. Hvordan forholder de seg til de økumeniske kirkemøters uttalelser om Jesus Kristus? Hva tenker de om Kristi to naturer og følgene det har å si for mennesker? Jeg er også interessert i å finne ut av i hvilken grad Bonhoeffer har vært inspirert av Kierkegaard når han skriver om etterfølgelse. Bonhoeffer nevnes ikke blant teologer som er inspirert av Kierkegaard i Nord- og Vest-Europa⁷, men nyttinger av Nachfolge inneholder fotnoter som gir referanser til Kierkegaards bøker hvor redaktørene mener at Bonhoeffer er inspirert av Kierkegaard.

1.3. Metode, kilder og disposisjon

Denne oppgaven bygger på litterære kilder og benytter derfor en hermeneutisk metode. Hermeneutikk betyr tekstfortolkning. Ved å studere tekstene vil jeg forsøke å forstå hva Kierkegaard og Bonhoeffer mente. Målet er selvsagt en fortolkning hvor min egen forståelsehorisont kan nærme seg tenkerne, likevel vil horisontene vil aldri kunne bli absolutt samstemte.⁸ For å kunne gjøre dette er det viktig å forstå deres historiske og kulturelle kontekst. Den tyske filosofen Hans Georg Gadamer har vært svært viktig for utviklingen av en hermeneutisk metode. Hans forståelse kan beskrives slik: "... å være åben over for den tekst, sag, person eller overlevering, som taler til os – og lytte til den andens meninger, uden at vi derfor behøver at glemme vore egne."⁹

Primærlitteraturen vil være to bøker av hver tenker. Kierkegaards *Kjerlighedens gjerninger* fra 1847 og *Indøvelse i Christendom* fra 1850. Den første er undertegnet Kierkegaard selv, *Indøvelse i Christendom* er skrevet under pseudonymet "Anti-Climacus", og er blant de tre verk som Kierkegaard hevdet oppsummerte hans syn på hva Det nye

---

⁷ Jon Steward (red), *Kierkegaard's International Reception I: Northern and Western Europe*, Farnham: Ashgate 2009.

⁸ Lars Steinar Hauge og Bjørn Holgernes, *Vitenskap og språk: en innføring i vitenskapsfilosofi og logikk* (Oslo: Høyskoleforlaget, 2005), 91.

⁹ Jesper Gulddal og Martin Møller, *Hermeneutik: en antologi om forståelse* (København: Gyldendal, 1999), 37.

testamentet lærte.¹⁰ Av Bonhoeffers verker vil jeg benytte meg av *Nachfolge* og *Christologie*. *Nachfolge* ble utgitt på tysk i 1937 og omhandler etterfølgelse. *Christologie* er en bok basert på forelesninger Bonhoeffer holdt sommeren 1933, rekonstruert av Eberhard Bethge, en god venn av Bonhoeffer.¹¹ Ettersom undertegnede ikke behersker godt nok tysk vil jeg benytte meg av den engelske oversettelsen *Christ the Center*, oversatt i 1978, og den norske oversettelsen av *Nachfolge, Etterfølgelse*, oversatt i 2010 av Knut Grønvik. Jeg vil likevel forsøke å gjengi på tysk termer som anses som nøkkelord for Bonhoeffers tanke. Sekundært vil jeg benytte meg av andre verker av tenkerne, samt bøker av andre som har studert enten Kierkegaard eller Bonhoeffer. Bøkene av Kierkegaard og Bonhoeffer er skrevet på ulike språk og på forskjellig tid i historien. Kierkegaard skrev på dansk, Bonhoeffer på tysk. Begge skrev i en luthersk kirkekontekst. Kierkegaard skrev under fredelige omstendigheter i København på slutten av Danmarks gyldne æra¹², Bonhoeffer i en tid da nazistene i økende grad ble en trussel for kirken, og den tyske folkekirke ble ledet av gruppen «tyske kristne».¹³

Kapittel to tar for seg hovedtrekk i kirkens lære om Kristus, i hovedsak debatter fra oldkirken og reformasjonen. Debattene i oldkirken tar for seg spørsmålene om Jesus var guddommelig og hvilken relasjon han hadde til Faderen. Det vil også bli redegjort for hvordan Martin Luther videreutviklet læren fra oldkirken. De to påfølgende kapitlene tar for seg Kierkegaard og Bonhoeffer, først deres liv og bakgrunn, deretter deres kristologi og til slutt deres syn på etterfølgelse. Under kristologi vil jeg ta for meg følgende spørsmål: Hvem er Jesus Kristus? Hva slags betydning har inkarnasjonen og Kristi to naturer? Inkarnasjonen og tonaturlæren er særlig interessant fordi den omhandler det uendeliges inntreden i det endelige. Under etterfølgelse vil jeg undersøke hva Jesus Kristus inviterer til, hvem inviterer og hvilken rolle spiller Jesus som forbilde på et liv i tro, ord og gjerning? I kapittel fem vil jeg sammenligne de to tenkerne og se på hvilke likheter og ulikheter man kan finne i svarene deres.

---

¹⁰ Søren Kierkegaard, *Søren Kierkegaards Skrifter vol 14:185*. Heretter siteres Kierkegaards bøker med SKS, og nummer på volum, samt sidetall. Se sks.dk for fullstendig oversikt over Kierkegaards verk.

I tillegg til *Indøvelse i Christendom* kommer *Afsluttende Efterskrift* og *Sygdommen til Døden*.

¹¹ Olav Lende, *Kristologiske premisser for Bonhoeffers forståelse av etterfølgelse i Nachfolge*, masteroppgave, Oslo: Det Teologiske Menighetsfakultet, 2013, 5.

¹² Bruce H. Kirmmse, *Kierkegaard and the End of the Danish Golden Age*, I *The Oxford Handbook of Kierkegaard*, 28-43. Her, 39-42.

¹³ Metaxas gir en fylldig beskrivelse av denne gruppen i *Bonhoeffer*, 171-175.

Kapittel 2

Hovedtrekk ved kirkens lære om Kristus

For å forstå Kierkegaards og Bonhoeffers kristologi er det nødvendig å plassere tenkerne i en historisk og teologisk kontekst. I dette kapitlet vil jeg derfor redegjøre for hovedtrekk i kirkens lære om Kristus. Kirkens kristologi ble i stor grad definert i de første fire århundrene etter Kristus.¹⁴ Derfor vil jeg gi en kort redegjørelse for utviklingen i det fjerde og femte århundre på dette temaet. Dette er viktig for å forstå bakgrunnen for Kierkegaards og Bonhoeffers tenkning. Jeg vil derfor også redegjøre kort for kristologien fra den lutherske reformasjonen, ettersom Kierkegaard og Bonhoeffer begge arbeidet i en luthersk kontekst.

Kristologien søker å finne ut hvem Jesus Kristus er. Det hersket liten tvil blant evangelistene og kirkens tidlige vitner om at Jesus var et menneske. Men hvordan forklarte man Jesu relasjon til Gud? På 300-tallet i Alexandria oppstod spørsmålet i kirken om hva slags relasjon Jesus hadde til Gud. Var Jesus Gud? Arius, en prest i Alexandria, ønsket å beskytte den sannhet at det kun var én Gud, og denne Gud var evig og ikke mulig å erkjenne. Det at Jesus ble referert til som "sønn", var en metafor, en hedersbetegnelse for å vise Jesu posisjon fremfor andre skapninger.¹⁵ Å fremheve enheten mellom Faderen og Sønnen ble av ham tolket som avgudsdyrkelse. Derfor måtte Jesus være den første skapning, direkte skapt av Gud uten skapelsesmidler.¹⁶ Athanasius sto på den andre siden av debatten, og han argumenterte soteriologisk, bibelsk og liturgisk. Det er kun Gud som kan frelse. Både Bibelen og kirkens liturgi referer til Jesus som frelser. Den eneste mulighet er at Jesus er Gud inkarnert. Athanasius referere også til Joh 1:14 om at Ordet ble kjødt. Dette resonnementet forklarer at Gud har blitt menneske i Jesus Kristus, ifølge Athanasius.¹⁷ Dette førte til at arianismen ble fordømt ved kirkemøtet i Nikea i år 325, men debatten bølget frem og tilbake frem til kirkemøtet i Konstantinopel i år 381. Her ble det slått fast at Jesus var sann Gud og sant menneske. Han var av samme substans som Faderen.¹⁸

Men dette svaret fører med seg noen nye problemer. Hvordan skulle man forstå forholdet mellom Jesu menneskelighet og hans guddommelighet? Den teologiske skolen i

---

¹⁴ Alister McGrath, *Christian Theology: An Introduction*, (London: Wiley-Blackwell, 2011), 265.

¹⁵ Ibid, 275.

¹⁶ Oskar Skarsaune, *Troens ord: de tre oldkirkelige bekjennelsene* (Oslo: Luther, 1997), 144.

¹⁷ McGrath, *Christian Theology*, 276

¹⁸ Ibid, 277.

Aleksandria i Egypt var svært opptatt av frelsen. Å bli frelst var at mennesket fikk dele i Guds liv. Gud ble menneske, slik at menneske kunne bli Gud. Kristus hadde bare en guddommelig natur som hadde antatt menneskenatur. Etter antagelsen fantes bare én natur, dvs. den guddommelige. Den menneskelige natur var tatt opp i den guddommelige.¹⁹

Den antiokiske skolen ga andre svar i denne debatten og en av de viktige her er Nestorius som var patriark i Konstantinopel. Han var svært kritisk til en utbredt praksis hvor man refererte til Maria som "theotokos", det betyr "gudfødersken". Dette begrepet kom som et resultat av å uttrykke storheten i inkarnasjonens mysterium. Guds sønn hadde blitt menneske. Intensjonen hans var å hindre troen på at Maria var opphavet til det guddommelige Logos. Han mente at det menneskelige og det guddommelige hos Kristus måtte holdes strengt adskilt. Den guddommelige Kristus kunne derfor ikke være sulten, gråte eller dø; bare den menneskelige Kristus kunne gjøre dette. Vest-kirken hadde løst dette ved å hevde at Jesus var en person med to naturer. Dette lot seg gjøre på latin, men var vanskelig på gresk fordi man ikke hadde ord som tilsvarte det latinske ord for person. Nestorius' intensjon var å vise at det kun var ett handlende subjekt hos Kristus, ikke to. Motstanderne hans mente at han ikke tok inkarnasjonen på alvor. Det guddommelige Logos hadde gjort den menneskelige natur til sin. Det hele førte til at Nestorius ble dømt til kjetter i Efesos i år 431.²⁰

I år 451 ble denne debatten avgjort på et kirkemøte i Khalkedon. Resultatet ble ikke en ny trosbekjennelse, men en tekst som må sees som en presisering til trosbekjennelsen fra år 381. Dette ble gjort for å bekjempe vranglære om inkarnasjonen. Hovedinnholdet i teksten lyder slik:

I troskap mot de hellige fedre lærer og bekjenner vi samstemmig: den éne og samme Sønn, vår Herre Jesus Kristus, fullkommen i guddom, fullkommen i menneskelighet, sann Gud og sant menneske med en fornuftig sjel og et legeme, etter sin guddom vesensett (homousios) med Faderen, etter sin menneskelighet vesensett (homousios) med oss, lik oss i alt uten synden.

Vi bekjenner at han før alle tider er født av Faderen etter sin guddom, og i den siste tid, for oss og til vår frelse, er født av jomfru Maria, Guds mor, etter sin menneskelighet.

Vi bekjenner den éne og samme Kristus, Sønn, Herre, enbåren, som erkjennes i to naturer, uten sammenblanding og uforvandlet, uoppdelt og uten atskillelse.

---

¹⁹ McGrath, *Christian Theology*, 277

²⁰ Skarsaune, *Troens ord*, 218-220.

Naturenes forskjell blir ikke opphevet ved foreningen, men hver sin natur bevares i sin egenart, og begge går sammen til én prosôpon og en hypostase, ikke delt eller kløvet i to personer, men den éne og samme Sønn og énbårne, Gud Logos og Herre Jesus Kristus, som profetene lærte om i gamle dager og Herren Jesus Kristus selv gjorde det, og som fedrenes bekjennelse har overgitt det til oss.²¹

Striden i oldkirken endte ikke med dette kirkemøtet. Men dokumentet fra Khalkedon ble brukt av Luther i reformasjonen som ble ledet av ham, særlig med tanke på *Communicatio idiomatum*²², som blir diskutert litt senere. La oss først gå videre til å se kristologien til den augsburgske bekjennelse som er et av bekjennelsesskriftene til den lutherske kirke, som både Kierkegaard og Bonhoeffer var en del av.

Den augsburgske bekjennelse (CA²³) ble til i 1530, som et bekjennelsesskrift som skulle gjøre klart for Keiser Karl V. på riksdagen i Augsburg hva de evangeliske trodde.²⁴ Fordi oppgaven tar for seg kristologi og etterfølgelse er det to artikler som i særlig grad bør utheves. Disse er artikkel tre, "Om Guds Sønn", og artikkel 20, "Om troen og de gode gjerninger". Artikkel tre gir en tydelig og klar beskrivelse av kristologien til CA, mens artikkel tjue tar for seg hvordan gode gjerninger forholder seg til rettferdiggjørelsen av tro, uten gjerninger. Artikkel tre tar inn elementer fra både den nikenske trosbekjennelse og dokumentet fra Khalkedon. Her følger artikkelen i sin helhet:

Like ens lærer de [den evangelisk-lutherske kirke] at Ordet, det er Guds Sønn, har tatt på seg menneskelig natur i den velsignede jomfru Marias liv slik at de to naturer, den guddommelige og den menneskelige, er uatskillelig sammenbundet i personens enhet, én enhet, én Kristus, sann Gud og sant menneske, født av jomfru Maria, som i sannhet har lidet, er korsfestet, død og begravet, for at han skulle forlike Faderen med oss og være et offer, ikke bare for arveskylden, men også for alle menneskenes gjerningssynder. Han, den samme, fór ned til dødsriket og sto i sannhet opp igjen tredje dag, deretter fór han opp til himmelen for å sitte ved Faderens høyre hånd og alltid styre og råde over alle skapninger og gjøre dem hellige som tror på ham, ved å sende Den Hellige Ånd i deres hjerter, han som rettleder, trøster og levendegjør dem og forsvarer dem mot djevelen og syndens makt. Den samme Kristus skal komme igjen for alles øyne for å dømme levende og døde osv., i samsvar med den apostoliske trosbekjennelse.

---

²¹ Skarsaune, *Troens ord*, 222-223.

²² Egenskapsfellesskap

²³ Confessio Augustana

²⁴ Red. Jens Olav Mæland, *Konkordieboken: Den evangelisk-lutherske kirkes bekjennelsesskrifter*, (Oslo: Lunde Forlag, 2000), 23.

For Luther ble tonaturlæren om Kristus fra Khalkedon viktig. Han videreførte tolkningen kjent som *communicatio idiomatum*. Denne fortolkningen går ut på at den guddommelige og den menneskelige natur har nå delt sine egenskaper med hverandre. Hva betyr det? Det betyr at guddommelige egenskaper som det å skape, å være allmektig, å være evig, rettferdighet blir nå delt med et menneske. Og motsatt betyr det at menneskelige egenskaper som det å bli født, å spise, gråte blir nå delt med Gud. Luther snakker derfor om Gud som led og døde for meg.²⁵ Luthers anvendelse av egenskapsfellesskapet på Jesus som frelser resulterte i læren om «det salige byttet»: menneskene får del i evig liv, rettferdighet og herlighet; Gud tar menneskenes skyld, død og synd.²⁶

Artikkel tre viser tydelig tankegangen til Luther og arven fra Khalkedon. Artikkel tyve er en god del lengre enn artikkel tre, derfor nevnes kun hovedelementene her. Artikkel tre sier tydelig at gjerninger aldri kan gjøre en fortjent til Guds nåde og rettferdighet. Nåden kommer kun ved troen på Jesus. Gode gjerninger som er til glede for Gud, kan kun komme ved at sinnet har blitt fornyet ved Den Hellige Ånd, som kommer inn i hjertene ved troen. CA avviser klart at de lutherske kirkene forbyr gode gjerninger. De viser heller hvordan mennesker faktisk kan begynne å gjøre gode gjerninger, nemlig ved å tro på Jesus. Ellers blir gode gjerninger bare en måte å tjene seg selv på, ikke Gud.²⁷

---

²⁵ Johann Anselm Steiger, *The communicatio idiomatum as the axle and motor of Luther's theology*, LQ 2 (2000): 125-158, her 125-126.

²⁶ Ibid, 128.

²⁷ Mæland, *Konkordieboken*, 36-39.

Kapittel 3

Søren Kierkegaard

3.1. Kierkegaards liv og bakgrunn

Søren Aabye Kierkegaard ble født 5. mai 1813 i København. Foreldrene hans var Michael og Ane Kierkegaard. Søren var nummer syv i rekken, med tre eldre brødre og tre eldre søstre. Familien holdt til i København, hvor Michael gjorde det svært godt som ullvarehandler. Hans forretningstest og økonomiske sans gjorde at han som førtiåring kunne trekke seg tilbake og leve på rentene av sin formue.²⁸

Familien gikk til gudstjeneste i statskirken på formiddagen og på møter i Brødrufellesskapet om ettermiddagen. Brødrufellesskapet hadde sin opprinnelse i Herrnhut fra 1727 med grev Zinzendorf som en viktig leder. Dette fellesskapet hadde fokus på kristen inderlighet; kristendommen var en hjertereligion. De forkynte at hjertet skulle smelte når man hørte om Jesus som frelser og forsoner. Det at Sørenes far, Michael, hjalp forsamlingen med å føre opp et nytt bygg viser at familien var sterkt knyttet til denne menigheten.²⁹ Hjemmet og oppveksten var preget av alvor. To av Sørenes søsken døde før han fylte ti år³⁰, og faren hadde en sterk skyldfølelse for at hans eldste datter ble unnfanget utenfor ekteskapet og at han i forretningslivet gjorde stor lykke da andre opplevde konkurs og krise som følge av dansk utenrikspolitikk på den tiden. Far Michael trodde han var forbannet av Gud. Som ung gjeter hadde han selv forbannet Gud i fortvilelse over sin elendige tilstelning.³¹ Han trodde hans barn ville alle dø før ham, og flere gjorde også det før de fylte tretti. Søren trodde også han ville gå samme vei, men han tok feil i sine antagelser.³² Søren selv vitner som voksen om sin barndoms far og skriver at han var "en olding som lesser hele sitt tungsinn av på et stakkars barn, for ikke å tale om det enda forferdelige og tross alt dette den beste far."³³ Setningen inneholder et paradoks av både anklage og ros mot sin far.

---

²⁸ Torstein Tollefsen et al., *Tenkere og ideer: filosofiens historie fra antikken til vår egen tid*, (Oslo: Ad Notam Gyldendal, 2012), 434.

²⁹ Joakim Garff, *SAK*, 11-12.

³⁰ *Ibid*, 9.

³¹ Rae, *Kierkegaard and Theology*, 7.

³² Tollefsen, *Tenkere og ideer*, 434.

³³ Garff, *SAK*, 15; han siterer *Journalen NB19: SKS 20*, 367-368.

Søren Kierkegaard er først og fremst en kristen tenker. Han studerte teologi i København, men han ble aldri menighetsprest. Han hadde bestemt seg for å bli forfatter. Denne avgjørelsen, og refleksjonene rundt det å være forfatter skulle føre til drama i Kierkegaards liv. I 1840, i en alder av 27 år ble Kierkegaard forlovet med den unge Regine Olsen. De bodde begge i København og møttes jevnlig. De vekslet også brev i litt over et år før Kierkegaard i oktober 1841 bryter forlovelsen med henne. Kierkegaard hadde allerede ganske tidlig etter forlovelsen innsett at den var en feiltagelse, fordi det var forfatter, ikke ektemann han ville være.³⁴ De to rollene lot seg altså ikke forene. Etter bruddet med Regine i 1841 til sin død i 1855 produserte Kierkegaard en mengde litteratur, både bøker, tidsskrifter og dagbøker. Produksjonen gikk likevel i rykk og napp. I 1851-53 skrev han ikke så mye. Men i 1854-55 kom den såkalte «Kirke-kampen», Kierkegaards oppgjør med den danske kirken, og da ble det produsert svært mye.³⁵ Kierkegaard døde 11. november 1855, 42 år gammel. Han levde hele sitt liv i Danmark, bortsett fra et opphold i Berlin vinter 1841-1842.³⁶

Kierkegaard gir inntrykk av å være et genuint medmenneske. I sin hverdag spaserte han rundt om i København, hvor han samtalte både med fattig og rik. Han hadde en egen evne til å både tale om hverdagslige og akademiske tema. Han husket til og med hvor samtalen hadde endt forrige gan og kunne plukke opp tråden igjen med hvem han enn pratet med.³⁷

Han var på mange måter en mystisk figur. Omkring halvparten av hans publiserte arbeid er gjort under ulike pseudonymer, og Kierkegaard selv råder sine lesere til å ikke anta at han var enig i alt som ble skrevet under pseudonymer. *Indøvelse i Christendom* ble skrevet under pseudonym fordi Kierkegaard her ønsket å beskrive kristendommens høyeste ideal, mens han selv innrømmet at han ikke nådde opp til dette idealet.³⁸ Ved siden av verkene skrevet under pseudonymer er flere serier av tekster publisert i Kierkegaards eget navn, sammen med seks bind av dagbøker, hvor Kierkegaard eksperimenterer med idéer og noteringer av hans egne spørsmål og oppdagelser. Kierkegaards mål med hele hans

---

³⁴ Garff, SAK, 179-180; 205. Tollefsen mener at det var fordi Kierkegaard mente han ikke kunne oppfylle de krav som en ektemann burde for en hustru.

³⁵ Se <http://sks.dk/forside/skr.asp?sort=dat> for en fullstendig oversikt. Innhentet 09.10.15.

³⁶ Garff, SAK, 207.

³⁷ Tollefsen, *Tenkere og ideer*, 435.

³⁸ *Indøvelse i Christendom*, SKS 12, 15

forfatterskap var å gjøre klart hva ekte kristen tro består av, i motsetning til de ødeleggende kreftene i kristenheten og datidens rådende filosofi.³⁹

3.2. Søren Kierkegaards kristologi

Kierkegaard forholder seg alltid til de kristne ortodokse bekjennelser om Jesus Kristus som gitte sannheter. De er utgangspunktet for hans kristologi.⁴⁰ Kierkegaard arbeidet for at utgangspunktet for all kristologi måtte være Kristus selv, hans person, ikke hans lære. Murray Rae, i sin bok *Kierkegaard and Theology*, nevner tre punkter som utgangspunkt for hans utforskning av kristologien hos Kierkegaard. De tre er den samtidige Kristus, den nedverdige Kristus, og Kristus som frelser og forsoner.⁴¹

3.2.1. Den samtidige Kristus

Ifølge Kierkegaard kan man ikke tilnærme seg kristologi som om troverdigheten til det apostoliske vitnesbyrd om Kristus trenger verifikasjon. Åpenbaringen må få tale for seg selv. Man må derfor nærme seg åpenbaringen på dens egne premisser, og heller spørre, hvordan handler dette om meg?⁴² I sin innledning til *Indøvelse i Christendom* skriver Kierkegaard:

Vel er det atten Aarhundreder siden, at Jesus Christus vandrede her paa Jorden; men dette er jo ikke en Begivenhed lig andre Begivenheder, hvilke først, som forbigangne, gaae over i Historien, og saa, som længst forbigangne, gaae over i Glemsel. Nei, hans Nærværelse her paa Jorden bliver aldrig noget Forbigangent, altså heller ikke mere og mere forbigangen - hvis da ellers Troen findes paa Jorden; thi, hvis ikke, ja da er det i samme Øieblikk længe siden han levede. Saa længe derimod er en Troende, maa denne ogsaa, for at være blevet det, have været, og som Troende være lige saa samtidig med hans Nærværelse som hine Samtidige; denne Samtidighed er Troens Betingelse, og nærmere bestemt er den Troen.⁴³

Jesus Kristus er altså ulik alle andre mennesker i historien. Han er ikke en hendelse i tiden som er over. Kristus er samtidig med alle mennesker til alle tider. Å tro er å forholde seg til Jesus som en levende person i dag. Dette at Kristus er samtidig med alle mennesker, er viktig for hans kritikk av Hegels filosofi. Hegel mente at historien utvikler seg stadig fremover, og for

---

³⁹ Rae, *Kierkegaard and Theology*, baksiden.

⁴⁰ Ibid, 58.

⁴¹ Ibid, 62.

⁴² Ibid 61.

⁴³ SKS 12, 15

kristendommen betyr det at dagens kristne vet mer om Kristus enn folk på hans egen tid gjorde. Med dette resonnementet har historien bevist at han var Gud, og slik blir en person kristen bare ved å bli født i Danmark.⁴⁴ I motsetning til dette hevder Kierkegaard at når man snakker om Jesus Kristus kan man ikke *vite* noe som helst om ham. Alt man kan kjenne til om ham kommer gjennom troen, og her stiller hvert menneske likt, uansett tidsalder de er født inn i, det være seg på 300-tallet eller i 1848.

3.2.2. Den fornedrede og opphøyede Kristus

Selv om Kierkegaard snakker om Jesus som en person som eksisterer gjennom hele menneskenes historie siden inkarnasjonen, snakker han ikke om et fryktelig, herlig vesen som er ute etter å utnytte sin makt og herske over menneskene. Nei, i fortsettelsen av sitatet gitt over kommer Kierkegaard fortsetter med en bønn til Jesus:

Herre Jesus Christus ... at vi maatte blive samtidige med Dig, see Dig i Din sande Skikkelse og i Virkelighedens Omgivelse, som Du gik her paa Jorden, ikke den Skikkelse, i hvilken en tom og intetsigende, eller en tankeløs-sværmerisk, eller en historisk-snaksom Ihukommelse har vanskabt Dig, da den ikke er Fornedrelsens, hvori den Troende seer Dig, og umuligt kan være Herlighedens, hvori endnu Ingen har seet Dig. At vi maatte se Dig som hvad Du er og var og vil være indtil Din Gjenkomst i Herlighed, som Forargelsens Tegn og Troens Gjenstand, det ringe Menneske dog Slægtens Frelser og Forløser, der af Kjerlighed kom til Jorden for at søge de Fortabte, for at lide og døde, og dog bekymret - ak, for hvert Skridt Du gjorde paa Jorden, for hver Gang Du kaldte ad den Vildfarende, for hver Gang Du udrakte Din Haand til at gjøre Tegn og Under, og for hver Gang Du uden at røre en Haand værgeløs leed Menneskenes Modstand - atter og atter maatte gjentage: salig Den som ikke forarges paa mig.⁴⁵

Murray Rae oppsummerer av hva man kan lære om denne bønnen:

Kristus er ikke kroppsliggjøringen av en abstrakt idé, av et kristus-prinsipp som kunne blitt generert menneskelig spekulasjon og som også kunne blitt funnet annetsteds. Han er Bibelens Jesus, unik og historisk. Kristus er fornedret, ikke herlig. Han er også frelser og forløser av menneskene, som i kjærlighet kom for å søke det fortapte, led og døde, utførte mirakler og ble likevel avvist og ble til anstøt.⁴⁶

Ifølge Kierkegaard er Jesus fremdeles det fornedrede mennesket, og vil være det helt til hans andre komme. Det er denne fornedrede menneskeskikkelsen som gir innbydelsen

---

⁴⁴ Rae, *Kierkegaard and Theology*, 79.

⁴⁵ SKS 12, 17-18.

⁴⁶ Rae, *Kierkegaard and Theology*, 62.

Kierkegaard spiller videre på, fra Matt 11:28: "Kommer hid alle I som arbeide og ere besværede, jeg give Eder Hvile".

Det er Jesus som sier disse ordene. Hva slags person er denne som gir invitasjonen? Kierkegaard gjør bruk av Filipperebrevet 2:7, ved å si at han er den "der fornødrede seg selv og tog en Tjeners Skikkelse paa, den Jesus Christus, der har sagt hine Indbydelsens Ord".⁴⁷ Det er ingen konge kledd i purpur som snakker med behagelig stemme, som utbrer ære og velvære når man hører ham. Det er ingen mann med deilige goder han skal dele ut som sier dette. Han som gir innbydelsen er den fornødrede Kristus. Når hans samtidige borgere hadde en tendens til å snakke om Jesus med ærbødighet som om han var «noget stort noget», avviser han dette som tankeløshet, skinnhellighet, til og med gudsbespottelse.⁴⁸

Under hva Kierkegaard kaller forargelsens mulighet diskuterer Kierkegaard to former for vranglære: doketisme og ebonittisme. Ordet doketisme kommer fra det greske ordet dokeo, å se ut som. Doketisme er det syn at Kristus var fullt ut gud, men ikke menneske, det bare så ut som det. Han tok derfor aldri del i lidelse.⁴⁹ Dette er i sterk kontrast til hva Kierkegaard mener. Kierkegaard ordlegger seg slik: "...at Den, der utgiver sig for at være Gud, viser sig at være det ringe, fattige, lidende, tilsidst afmæktige Menneske."⁵⁰

Kierkegaard går til skarpt angrep på dem som kun forholder seg til Kristus som den herlige seierherre. Det er lett å tro at Jesus var Gud om han var herre over døden, tatt opp til herlighet. Men for Kierkegaard er det viktig at for menneskene som levde sammen med Jesus så kun et vanlig menneske. Der var ingen glorie rundt hodet hans. Det er det fattige, lidende og avmæktige menneske som kaller også dagens mennesker til å tro på ham. Å tro på noe som er åpenbart, er ikke å tro i det hele tatt. Derfor snakker Kierkegaard om at Kristus var inkognito.⁵¹ Det var ingen som gjenkjente Gud i ham, om ikke det var i troen. Jesus var Gud, samtidig var han sant menneskelig.⁵²

---

⁴⁷ SKS 12, 38-39.

⁴⁸ Ibid, 54.

⁴⁹ McGrath, *Christian Theology*, 273.

⁵⁰ SKS 12, 112.

⁵¹ Ibid, 132.

⁵² «Vel er han Gud-Mennesket, og saaledes evig forskjellig fra ethvert Menneske, men han var jo dog tillige et sandt Menneske, forsøgt i alt Menneskeligt; og paa den anden Side det, at han oplevede dette, er netop Udtrykket for, at det væsentligen tilhører Mennesket. Han var et virkeligt Menneske og kan derfor have Deeltagelse med alt Menneskeligt; han var ikke en luftig Skikkelse, der vinkede i Skyen, uden at forstaae eller

Moderniteten har gjort Kristus til noe fantastisk, og for Kierkegaards samtidighet var det visst helt åpenbart at Jesus var Gud. Hadde de levd på Jesu tid, ville de straks ha gjenkjent ham som Gud. Dette avviser Kierkegaard blankt, han kaller det en fornærmelse mot Kristus, ettersom Kristus fra evighet av planla å ikke åpenbart meddele at han var Gud.⁵³ Kierkegaard bruker Jesu respons til Peters bekjennelse som bevis for at man kun se Jesus som Gud ved troen gitt av Gud.⁵⁴ Det er viktig for Kierkegaard å gjøre helt klart at Kristus er den fornedrede Kristus. Han er ikke bare et glansbilde det et åpenbart man skal tilbe. Faktisk mener han at det rent menneskelig sett er umulig å komme til konklusjonen at Jesus, dette usle mennesket, kunne være Gud. Å hevde at det er åpenbart at Jesus var Gud er svært alvorlig, ifølge Kierkegaard. Dersom fornuften vår kan begripe, ved hjelp av hans mirakler og virkninger, at han er Gud, har fornuften begrepet det evige. Og det går ikke. Det man faktisk gjør, er å viske ut skillet mellom mennesket og Gud, som er uendelig kvalitativt forskjellige fra hverandre.⁵⁵

Den andre formen for vranglære Kierkegaard går imot er ebnjontisme. Troen på at Kristus var kun et menneske, plassert i profetkategorien.⁵⁶ For den menneskelige fornuft er det helt uaktuelt å tenke at et menneske er gud. Det guddommelige er utenfor vår virkelighet, det er evig, det som er uforanderlig kan ikke lide. Fornuften kan ikke føre til tro. Kristendommen kan ikke bevises.

...at der i Forhold til ham ikke kan være Tale om nogen Bevisen, at man ikke ved Hjælp af Beviser kommer til ham, at der ingen ligefrem Overgang er til det at blive Christen, at Beviserne i Maximum kunne tjene til at gjøre et Menneske opmærksomt, at han nu saaledes gjort opmærksom kan komme paa det Punkt: om han vil troe eller han vil forarges.⁵⁷

Mirakler eller andre bevis kan kun gjøre folk oppmerksom på Jesus, og resultere i et valg om hva de tror om ham. Jesus er den som utfører mirakler og indirekte hevder at han er Gud. Ved å kun stå fram som menneske, og hevde at han og Far er ett stilles fremdeles menneske på et valg om de vil tro ham eller ikke.⁵⁸

---

uden at ville forstaae, hvad der menneskeligt vederfares et Menneske.» Kierkegaard, *Kjerlighedens gjerninger*, SKS 9, 156.

⁵³ SKS 12, 125-126.

⁵⁴ Ibid, 125. Han referer til Matt 16:17.

⁵⁵ Ibid, 143.

⁵⁶ McGrath, *Christian Theology*, 273

⁵⁷ SKS 12, 104.

⁵⁸ Ibid, 138.

3.2.3. Kristus som frelser og forsoner

“Kommer hid alle I som arbeide og ere besværede, jeg give Eder Hvile”.⁵⁹ I begynnelsen av kapittelet som kalles «Indbydelsen» starter Kierkegaard med å sitere Matt 11:28, for så å bryte ut i en lovprisning av Jesus. Jesus er den som har hjelp å gi til alle mennesker. Denne Jesus er motsatt av de fleste som gir sine tilbud her i verden. En lege og en selger som begge reklamerer om medisin som helbreder, kan rope “kom hit!”, eller en person som trenger hjelp kan rope det samme. Ofte må den som trenger hjelp selv oppsøke stedet hvor der tilbys hjelp. Kierkegaard gjør oppmerksom på at situasjonen med Jesus er annerledes. Her er det den som tilbyr hjelp som går rundt og oppsøker dem som trenger det, og det uten krav om betaling! Drivkraften er kjærlighet, og hjelpen han gir er den eneste sanne hjelp.⁶⁰ Jesus som frelser er altså en oppsøkende frelser som kommer til menneskene og tilbyr dem sin hjelp. For det er kun Kristus som kan hjelpe menneskene. De kan ikke hjelpe seg selv. Mennesker kan ikke gjøre noe som helst, mindre enn ingenting for å bøte på syndene våre. Kristus må gjøre alt i denne saken.⁶¹

Kierkegaard legger vekt på at Kristi invitasjon er annerledes enn alle typer veldedige invitasjoner man kjenner til. Invitasjonen går ut til alle mennesker. Den som inviterer, inviterer til seg selv (han går ikke på besøk til dem som trenger hjelp, for slik å holde dem på avstand fra sitt eget). Hva er det så han inviterer til? “Jeg vil gi dere hvile”. Ifølge Kierkegaard er det Kristus selv som er hvilen: “Hjælperen er hjælpen”.⁶² Kristus er den som står ved veiskillet, hvor man velger å gå inn til livet eller til døden.⁶³ Ifølge Sylvia Walsh mener Kierkegaard at Kristi frelsesgjerning blir fullført i og ved hans død som et offer som soner for menneskehetens synd. Hun peker på at Kierkegaard gjør bruk av en objektiv forsoningslære.⁶⁴ Kierkegaard peker derfor troende til Jesus Kristus, det er Kristus de skal se på. Kierkegaard er også bevisst på at Kristus døde og led for hvert enkelt individ, ikke bare mennesker generelt. Kristus har betalt skylden for hvert enkelt menneske, og ifølge Kierkegaard får man det tydelig for seg at Kristi død og forsoning er personlig for en selv. Hvert menneske blir da konfrontert med valget

---

⁵⁹ SKS 12, 32

⁶⁰ Ibid, 20-21.

⁶¹ Sylvia Walsh, *Kierkegaard's Theology*, i *The Oxford Handbook of Kierkegaard*, (eds. J. Lippitt og G. Pattison; Oxford University Press; Oxford, 2013), 292-308. Her, 299-300. Hun siterer SKS 10 (Christelige Taler), 323-324.

⁶² SKS 12, 25.

⁶³ Ibid, 28.

⁶⁴ Walsh, *Kierkegaard's Theology*, 299.

om hvem man sier Jesus er. Dette blir særlig tydelig når Kierkegaard eksegerer 1.Tim 3:16. «'Han er troet i Verden'! Det angaaer Dig, ikke sandt, det angaaer Dig; tag Dig vel iagt, bliver Du ret opmærksom derpaa, saa angaaer det Dig ene, eller saa bliver det Dig, som angik det ene Dig, Dig ene i den hele Verden!».⁶⁵ Det at hvert menneske må velge, kommer av at Jesus gir innbydelsen til alle mennesker. «Thi indbydelsen sprænger alle forskjelligheder for at samle alle».⁶⁶ Her gjøres det ikke forskjell på folk. Det er ikke slik at de som vanligvis blir vist bort, de fattige, de som lider nød, de spedalske, de døve og blinde, faktisk blir avvist. Nei. Innbydelsen visker bort alle forskjeller og gjelder for alle mennesker.⁶⁷ Kristus bryter altså med hva som var forventet av de sofistiskerte mennesker i Kierkegaards samtid. Han lar sine velgjerninger komme alle til gode, oppsøker mennesker i stedet for å være i trygg avstand fra folkemengdene, for så å la dem tilbe seg fra avstand.⁶⁸

I en negativ dialektikk beskriver Kierkegaard den menneskelige siden ved Jesus og hans forsøk på å forstå og å komme de elendige til hjelp. En menneskelig medlidenhet vil ha sine begrensninger. Selvhevdelse vil hindre en mann som ønsker å hjelpe, i å nå de som er langt nede i elendigheten. Samtidig vil den også hindre ham i å forstå hva elendigheten består i.⁶⁹ Det er kun den guddommelige medlidenheten som har evne til å kunne bli ett med den mest elendige.⁷⁰ Det er altså gudmennesket som kan virkelig erfare og nå det mest forkomne menneske. Her ser man tydelig Kierkegaard bruker inkarnasjonen. Det er bare Guds kjærlighet som er sterk og ren nok til å kunne hjelpe mennesker i nød, og for å kunne forstå lidelsen og nøden har Gud blitt ett med oss. Her kan man ane spor av oldkirkens tenkning om at bare Gud kunne sone menneskeslektens synd og skyld, og samtidig at det som ikke er blitt antatt⁷¹ av menneskelig natur, kunne heller ikke bli frelst.

I det neste delkapittelet skal det undersøkes nærmere hva det vil si å følge etter Jesus. Men i kristologien skal vi helt til slutt legge merke til åpningsbønnen i del tre av *Indøvelse i Christendom*. Det er tydelig at Kristus er ikke bare den som skal etterfølges, han er også primus motor for all etterfølgelse.

---

⁶⁵ Søren Kierkegaard, *Christelige Taler*, SKS 10, 242.

⁶⁶ SKS 12, 28.

⁶⁷ Ibid, 28

⁶⁸ Ibid, 55.

⁶⁹ Ibid, 70.

⁷⁰ Ibid, 71.

⁷¹ Her betyr antatt å gjøre til sitt eget.

... Men du er jo dog den stærkeste: saa drage du os, og endnu stærkere, til deg. Vi kalde dig vor frelser og forløser, at du kom til verden, for at løse os af de lænker, hvori vi vare bundne eller hvori vi selv havde bundet os, og for at frelse de forløste. Dette var din gjerning, som du har fuldkommet, og som du vil fuldkomme til dages ende; thi som du selv har sagt det, saa vil du gjøre det: ophøiet fra jorden vil du drage alle til dig.⁷²

Mye av innholdet i denne bønnen er kommentert allerede. Det er verdt å legge merke til Jesu gjerning som omtales som fullendt, og som han fremdeles vil fullende frem til dages ende. Et paradoks som beskriver hvordan Kristus fremdeles bærer verdens synd.

I *Kjerlighedens gjerninger* settes Kristi forsonende død inn i rammen av hans kjærlighet. Åpningsbønnen beskriver treenighetens kjærlighet, og beskriver Sønnens rolle slik: «Hvor skulde der kunne tales retteligen om Kjerlighed, hvis Du var glemt, Du, der gjorde det aabenbar, hvad Kjerlighed er, Du, vor Frelser og Forsoner, som gav Dig selv hen for at frelse Alle!⁷³ Kristus og hans verk som forsoner er derfor helt grunnleggende når man skal snakke om kjærlighet. Det er Jesus som har gjort det klart for menneskene hva kjærlighet er, da han ofret seg selv for menneskers frelse.

3.3. Søren Kierkegaards syn på etterfølgelse

Hvordan ser livet som kristen ut? Hva vil det si å følge etter Jesus? I denne delen av kapittelet skal vi se på hvordan Kierkegaard besvarer disse spørsmålene, hvor hovedvekten av svarene kommer fra *Indøvelse i Christendom* og *Kjerlighedens gjerninger*. Kierkegaard skrev *Indøvelse i Christendom* under pseudonymet Anti—Climacus⁷⁴, men *Kjerlighedens gjerninger* ble skrevet under hans eget navn. Kierkegaard benyttet pseudonym fordi han i boken ønsket å beskrive kompromissløst hva det vil si å være kristen⁷⁵. Under avsnittene «Strengt og mildhet» og «Hengivenhet og lydighet» vil jeg i hovedsak undersøke hvordan frelse og gjerninger henger sammen og hva Kristus kaller mennesker til, ifølge Kierkegaards *Indøvelse i Christendom*. I avsnittet «Du skal elske» fortsetter jeg å undersøke sammenhengen mellom nåde og gjerninger i kristenlivet, ved å gå gjennom *Kjerlighedens gjerninger*. Videre ser jeg

---

⁷² SKS 12, 155.

⁷³ SKS 9, 12.

⁷⁴ Climacus er et annet pseudonym Kierkegaard brukte, og fungerer som en person som ser kristendommen utenifra. Anti-Climacus på den annen side er kristen.

⁷⁵ I forordet til *Indøvelse i Christendom* skriver Kierkegaard at boken tvinges til å bli skrevet under pseudonym fordi han skal skrive om det å være kristen i «idealitetens høieste».

tilslutt på Kierkegaards syn på hvordan etterfølgelse skjer som individ og som del av et fellesskap.

3.3.1. Strenghet og mildhet

Hvordan blir mennesker frelst? Er det ved å gjøre gjerninger som er til glede for Gud? Går Kierkegaard imot det kristne budskapet om at mennesker er frelst ved nåde, ved Guds gave? Leser man de første linjene i forordet til *Indøvelse i Christendom* kan man tro at Gud forstås som streng og at han kun ønsker å legge tunge byrder på folk. Her er forordet i sin helhet:

I dette Skrift, hidrørende fra Aaret 1848, er Fordringen til det at være Christen af Pseudonymen tvunget op til et Idealitetens Høieste. Dog siges, fremstilles, høres bør jo Fordringen; der bør, christeligt, ikke slaaes af paa Fordringen, ei heller den forties – i stedet for at gjøre Indrømmelse og Tilstaaelse sig selv betræffende. Høres bør Fordringen; og jeg forstaaer det Sagte som sagt alene til mig – at jeg maatte lære ikke blot at henflye til «Naaden», men at henflye til den i Forhold til Benyttelsen av «Naaden».⁷⁶

Dersom man likevel fortsetter, er ikke strengheten hele bildet. Kierkegaard ønsker virkelig å forklare for sine lesere hva det vil si å være en kristen. Ved å skrive «idealitetens», bekrefter Kierkegaard at kravene for å være kristen er høye. Karl Barth kritiserer Kierkegaard for kun å presentere Gud som sier «nei» til menneskers syndighet og hykleri, mens andre lærere må høre Guds «ja», tilgivelsens og nådens «ja».⁷⁷ Men leser man videre ser man at hovedpoenget med Kierkegaards forord er ikke å legge tunge byrder på folk, men å vektlegge hvilken holdning man selv har i møte med Gud. Den ydmyke som søker sannhet, som har lagt alle pretensjoner bort, vil finne forsikringer om tilgivelse og nåde.⁷⁸

Løsningen ligger ikke i å finne sofistikerte løsninger i møte med Jesu krav om etterfølgelse, å bortforklare eller utelate visse deler. Nei, i møte med kostnaden av å følge Jesus kan man kun ydmyke seg selv og innrømme at man ikke oppnår det som kreves. Ydmykhet og søken etter sannhet må derfor være utgangspunktet i møte med Kristus. Det skjer ikke på våre egne premisser. Mot dem som søker frelse og etterfølgelse på egne premisser er Kierkegaard ikke nådig. Det gjelder dem som søker ære og heder for deres intellekt, sosiale rang eller høye moral, dem som mener at å følge Jesus er å utføre visse ritualer, mot dem som synes det er mer viktig å gifte seg, gjøre forretninger og sikre sin fremtid, og likevel tror de så etterpå kan

---

⁷⁶ SKS 12, 15

⁷⁷ Barth, *Kierkegaard and the Theologians* i *Fragments Grave and Gay*, London: Fontana, 1971, 103-104.

⁷⁸ Rae, *Kierkegaard and Theology*, 108.

komme og følge Jesus. I møte med disse er Kierkegaard streng. «Kommer hid til mig alle I som arbeide og ere besværede, jeg give Eder hvile». Den som vil følge etter Jesus må først og fremst innse at det er hos ham man finner hvile. Han må søkes før alle andre ting i livet. I dagboken til Kierkegaard finner man hans syn på forholdet mellom Kristus som eksempel til etterfølgelse og Kristus som frelser:

Men dog maa det fastholdes, at Xstus jo ikke er kommet til Verden: alene for at efterlade os et Exempel. I saa Fald faaer vi Loven og Fortjenstligheden igjen. Han kommer for at frelse os, og fremstiller Exemplet. Just dette Exempel skal ydmyge os, lære os hvor uendelig langt vi ere fra at ligne Idealet. Naar vi da ydmyge os, saa er Xstus idel Forbarmelse. Og i vor Stræben efter at naae Forbilledet, er Forbilledet atter os selv behjælpelig. Det alternerer, hver Gang vi skulde stræbe: saa er han Forbilledet, snuble vi, tabe vi Modet o: s: v: saa er han Kjerligheden der hjælper os til Rette, og saa er han igjen Forbilledet.⁷⁹

Også her ser man kallet til å se at man selv kommer til kort i møte med eksemplet Jesus har gitt for et liv i tro, slik som i bokens forord. Legg merke til at hensikten med at Jesus kommer til oss er å frelse oss. Forbildet til etterfølgelse er et resultat av at han er blitt en av oss. Å sammenligne sitt eget liv med Jesu eksempel må føre til ydmykelse eller at man tar anstøt av ham. I troen ydmyker man seg, og man blir møtt med nåden. Dette er en kontinuerlig prosess og pendelbevegelse, å følge Jesu eksempel og å innse at man kommer til kort, for så å bli møtt med nåde. Det er en tydelig link til hva Luther kalte «den daglige omvendelse».⁸⁰

Kierkegaard skrev inn i en kontekst som hadde forvrengt Luthers *nåden alene*. Denne læren var en kritikk av den katolske kirkes lære om at mennesker samvirker med Gud om frelsen. På Kierkegaards tid hadde *nåden alene* blitt misbrukt. Kierkegaard går så langt å hevde at dersom Luther hadde levd på hans egen tid, hadde forkynnelsen vært motsatt av det Luther forkynte på 1500-tallet.⁸¹

Med en gang man forsøker å finne sin rettfærdighet i sin egen etterfølgelse er man på villspor. I ydmykelsen finner man at man faktisk følger etter Jesu eksempel. Vanskeligheten med å ydmyke seg selv er det største hinderet til lydighet mot Kristus.⁸² Heldigvis er vi, ifølge Kierkegaard, ikke etterlatt til oss selv i vår etterfølgelse. I tredje del av *Indøvelse i Christendom* ber Kierkegaard, ved bruk av Joh 12:32, om at Kristus må dra oss til seg:

---

⁷⁹ Søren Kierkegaard, *Journalen NB10*, SKS 21, 362-363.

⁸⁰ Mæland, *Konkordieboken*, 33.

⁸¹ Jamie Ferreira, *Love's Grateful Striving* (Oxford: Oxford University Press, 2001), 20.

⁸² Rae, *Kierkegaard and Theology*, 110.

Herre Jesus Christus, der er saa meget, der vil drage os tilbage: tomme idrætter, ubetydelige glæder, uværdige bekymringer; der er saa meget, der vil skrække os tilbage: en stolthed, der er for feig til at ville lade sig hjælpe, en feig frygtagtighed, der unddrager sig til egen fordærvelse, en syndens angst, der flyer den helliges reenhet, som sygdommen flyer lægemidlet. Men du er jo dog den stærkeste: saa drage du os, og endnu stærkere, til dig[.]⁸³

Alle disse ting hindrer troende i å følge Jesus. Litt senere beskriver han hvordan mennesker lar seg forføre i sin svakhet.⁸⁴ Det er altså synden som kjemper mot etterfølgelsen. Men, Kristus er sterkere enn disse ting. Og han har lovet at han skal dra enhver troende til seg. Kierkegaard oppmuntrer sin tilhører⁸⁵ med at de som går til nattverd i kirken nettopp tilhører dem som Kristus har lovet å dra til seg.

3.3.2. Hengivenhet og lydighet

Hva er det Jesus krever av sine etterfølgere? Hva legger Kierkegaard vekt på? Invitasjonen gis av Jesus: «Kom hit, alle dere som strever og bærer tunge byrder, og jeg vil gi dere hvile».⁸⁶ For å handle på kallet om å komme til Jesus for å få hvile, er man først nødt til å høre kallet. Å høre kallet kan bare skje ved at man leser i bibelen. Bibelen er ifølge Kierkegaard Guds selv-kommunikasjon til mennesket. Han har valgt å tale til menneskene med deres egne ord. For virkelig å kunne høre og forstå hva forfatteren ønsker å si, i dette tilfellet, hva Gud vil si til deg, kreves det en oppmerksomhet, en hengivenhet fra leseren. Dette fordi Skriften skal leses på samme måte som et brev fra ens elskede. Når man så leser i Skriften, er det viktig at man forstår at bibelen taler direkte til leseren.⁸⁷ Ved å lytte til Skriften som om det var til en selv, blir det troende selv skapt og formet. Ifølge Kierkegaard vil alltid en elsker skrive i sitt brev hva han vil at sin elskede skal gjøre. Dette er en kobling til Augustin og hans regel for bibellesning, at bibelen er et brev hvor Guds kjærlighet blir gjort klart for oss og hvordan Gud vil vi skal respondere på denne kjærligheten.⁸⁸

Sammen med bibellesning kommer bønnen. Bønn er at Gud snakker med en, eller at en snakker med Gud. Denne samtalen er med på å gi næring til troen.⁸⁹ Kierkegaard forsøker

---

⁸³ SKS 12, 155.

⁸⁴ Ibid, 161.

⁸⁵ Ibid, 155-160 var opprinnelig en preken forkynt av Kierkegaard i Frue Kirke 1.Sept 1848.

⁸⁶ Matt 11:28

⁸⁷ Rae, *Kierkegaard and Theology*, 114.

⁸⁸ Ibid, 114-115.

⁸⁹ Ibid, 115.

å korrigere en vanlig oppfatning om at bønn handler om å få Gud til å høre på hva vi snakker om. Mot dette anfører han at virkelig bønn er når den beende begynner å lytte etter hva Guds vilje er. Den sanne beder vil helt enkelt være lydige.⁹⁰ Bønn fører altså til lydhørhet og lydighet.

Hva vil det så si å være lydige? Handler det kun om å være en god borger? I så fall trenger man jo kun å bli født i et kristent land og så følge mengden. Kierkegaard avviser denne tankegangen som til en viss grad kan finnes hos Hegel og Kant.⁹¹ For Kierkegaard er det viktig å vise til eksemplet Abraham, fordi denne historien avliver enhver tro på at det å være kristen er det samme som å følge sunn fornuft. Det at Abraham trekker kniv mot sin egen sønn for å drepe ham kan aldri bli rasjonelt forklart. Kierkegaard kjemper for Guds suverenitet kontra hans samtids krav, at Gud må senke på kravene fordi de er uopnåelige.

Denne Gud er den allmektige Gud. Å skulle ha en delt hengivenhet eller lydighet mot ham er å «bekjenne at en annen autoritet er større enn, eller i konflikt med, Gud.»⁹² Å være lydige er å kaste seg ut på de 70 000 favners dyp, å være en kristen er nettopp i handlingen hvor man imiterer Kristus i troen på ham.⁹³ Denne etterfølgelsen vil likevel ikke føre oss nærmere Gud, ikke gi oss frelse.⁹⁴ Walsh kommenterer at forkynnelsen av etterfølgelsen nettopp er ment til å resultere i at mennesker, ydmyket, innser at de trenger nåde. «The primary function of the prototype [Kristus som forbilde til etterfølgelse] is to teach us how greatly we are in need of grace».⁹⁵

3.3.3. Du skal elske

«Du skal elske din neste som deg selv»⁹⁶ Jesus gir dette budet til sine etterfølgere. Paulus skriver i Galaterbrevet skriver at hele loven blir oppfylt ved å elske sin neste.⁹⁷ Om vi skal være lydige mot Kristi kall, må vi også lyde Jesu bud til oss. Men hvordan foregår dette? Dette er hva Kierkegaard undersøker i sin bok *Kjerlighedens gjerninger*, skrevet i 1847 under hans eget

---

⁹⁰ Rae, *Kierkegaard and Theology*, 115-116. Han siterer SKS VII1 A 56, 1846.

⁹¹ Ibid, 119.

⁹² Ibid, 150.

⁹³ Ibid, 147.

⁹⁴ Ibid, 148.

⁹⁵ Sylvia Walsh, *Living Poetically: Kierkegaard's Existential Aesthetics* (University Park, PA: The Pennsylvania State University Press, 1994), 237.

⁹⁶ Matt 22:39

⁹⁷ Gal 5:14

navn. Her undersøker Kierkegaard den bibelske forståelsen av hva kjærlighet er.⁹⁸ Boken er delt i to og består av femten diskusjoner om kjærlighet, og den bygger på eksegeseer av ulike tekster fra Det nye testamente. Kierkegaards utgangspunkt er at Gud er kjærlighet, og all kjærlighet starter med ham. Åpningen på boken er en bønn til den treenige Gud, hvor hver person i guddommen prises for å være kjærligheten:

Hvor skulle der kunne tales retteligen om Kjerlighed, hvis Du var glemt, Du Kjerlighedens Gud, af hvem al Kjerlighed er i Himmelen og paa Jorden; Du, der Intet sparede, men gav Alt hen i Kjerlighed; Du, der er Kjerlighed, saa den Kjerlige kun er hvad han er ved at være i Dig! Hvor skulde der kunne tales retteligen om Kjerlighed, hvis Du var glemt, Du, der gjorde det aabenbar, hvad Kjerlighed er, Du, vor Frelser og Forsoner, som gav Dig selv hen for at frelse Alle! Hvor skulde der kunne tales retteligen om Kjerlighed, hvis Du var glemt, Du Kjerlighedens Aand, Du, som Intet tager af Dit Eget, men minder om hiint Kjerlighedens Offer, minder den Troende om at elske, som han er elsket, og sin Næste som sig selv!⁹⁹

Guds kjærlighet gjør mennesker i stand til å elske. Det er ikke vår kjærlighet som rører Gud til å elske oss tilbake. Alt Kierkegaard sier om å imitere Kristus, lydighet og troens streben, blir misforstått dersom det blir gjort til en byrde som pålegges oss av en uvennlig, alvorlig og ubarmhjertig gud.¹⁰⁰ Bønnen gir en forståelsesramme for alle diskusjoner om kravet til å elske. Kjærligheten må forstås som både gave og strev, nemlig en kjærlighet som er gitt, og takknemlig strev. Kierkegaard legger også vekt på at guddommelig kjærlighet er skjult, gjerninger gjør den åpenbar.¹⁰¹ Den bor i det dypeste av mennesket, og kommer enda dypere fra Guds kjærlighet. Kjærligheten ble plantet i menneskenes hjerter av Gud.¹⁰² Ferreira mener at det at kjærligheten er skjult, også betyr at man ikke får svar på hvor motivasjonen kommer fra. Et annet poeng som blir tatt frem er at kjærligheten er skjult i den forstand at den aldri kan bevises. Verken med ord eller gjerning *vet man* at man har med kjærlighet å gjøre.¹⁰³ Her ser man at hva Kierkegaard har sagt om troen på Kristus, nemlig at man ikke kan vite, kan sammenlignes med at kjærlighetens gjerninger har den samme uvissheten, og dermed utfordres man til å tro. Om man går tilbake til bønnen, ser man at Kristus har åpenbart kjærligheten for menneskene. Slik ser man at den evige gud har gjort kjent hva kjærlighet er. Slik kobles inkarnasjonen og budet om å elske. I sitt verk *Dømmer Selv!* Er Kierkegaard tydelig

---

⁹⁸ Knut Alfsvåg, *You shall love your neighbour: On the understanding of the commandment of love in Kierkegaard and Caputo*, I NZTR vol 19, iss 4, 473-491. Her, 478

⁹⁹ SKS 9, 12.

¹⁰⁰ Rae, *Kierkegaard and Theology*, 136.

¹⁰¹ SKS 9, 16.

¹⁰² Ibid, 163.

¹⁰³ Ibid, 21.

på at når man gjør gode gjerninger i kjærlighet så vil man lide.¹⁰⁴ Dette er fordi mennesket ikke gjenkjenner den guddommelige kjærlighet. Lidelse blir altså koblet til det å elske sine medmennesker. Slik får mennesket oppleve å lide sammen med Kristus i det man elsker verden med Kristi kjærlighet.

«Du skal elske din neste som deg selv». I diskusjon to peker Kierkegaard på tre aspekter ved kjærlighetsbudet. Å elske blir pålagt enhver kristen. Man *skal* elske sin neste. *Du* skal elske din *neste*. Dette er et litterært trekk av Kierkegaard for å vise leseren at den guddommelige kjærligheten er en plikt man selv er ansvarlig for å holde. Det at det er en plikt sørger for at den er en del av det evige, den er uforanderlig. Dersom det var et valg kunne man jo elske den ene dagen, og ikke elske den andre. Samtidig med dette budet, legges det også vekt på at Jesus erklærer noe som vil skje: du skal elske. Ferreira peker på at verbet bærer på to ulike modi, både imperativ og deklarativ.¹⁰⁵ Slik blir setningen både en utfordring og en oppmuntring til den kristne.

Kierkegaard viser også hvordan kjærligheten fra Gud er større enn den kjærligheten man har i vennskapelige eller romantiske forhold. «Christendommen har stødt Elskov og Venskab fra Thronen, Driftens og Tilbøielighedens Kjerlighed, Forkjerligheden, for da at sætte Aandens Kjerlighed isteden».¹⁰⁶

Ferreira skriver at Kierkegaard skiller mellom forkjærlighet og kjærlighet. Forkjærlighet er en form for kvalifisert omsorg, fokusert på spesifikke mennesker som har kvaliteter vi liker.¹⁰⁷ Venner og kjærester elsker man jo fordi man har noe til felles med dem. Det er en menneskelig kjærlighet. Men Jesus kaller sine etterfølgere til å elske alle mennesker, uten forskjellsbehandling. I den timelige verden er likevel alle mennesker markert med forskjeller. Kjærligheten får en til å innse «den evige likhet» fremfor Gud. Denne likheten har en «fiende» også.¹⁰⁸ Fiende her må forstås som en som er umulig å elske på menneskelige betingelser. Men ved Gud kan man altså elske alle mennesker. Man er kalt til en blindhet ovenfor ens neste.¹⁰⁹ Og kun ved å elske ens neste blir selvet bestemt som ånd¹¹⁰, dvs. i ens relasjon til

---

¹⁰⁴ SKS 16, 252.

¹⁰⁵ Ferreira, *Love's Grateful Striving*, 31.

¹⁰⁶ SKS 9, 51.

¹⁰⁷ Jamie Ferreira, *Love i the Oxford Handbook of Kierkegaard*. 328-343. Her, 336.

¹⁰⁸ SKS 9, 74.

¹⁰⁹ Ferreira, *Love's Grateful Striving*, 55-56.

¹¹⁰ SKS 9, 63.

Gud.¹¹¹ Relasjonen til Gud er altså nødvendig for virkelig å kunne elske et menneske. Gud må være mellomledet.¹¹²

Vennskapelig eller erotisk kjærlighet blir likevel ikke kastet på vrakhaugen. Den kristne kjærligheten kan ligge som basis, og være tilstede i andre uttrykk for kjærlighet.¹¹³ Det betyr f.eks. at i ekteskapet skal det ikke utnyttes at man har en forkjærlighet for sin ektefelle, slik at man misbruker denne. Nestekjærligheten sikrer at kjærligheten til ektefellen er til det gode for ektefellen.¹¹⁴

I budet er det forutsatt at mennesket elsker seg selv, ifølge Kierkegaard.¹¹⁵ Jesu mening med å legge til denne forutsetningen er å komme menneskers selvkjærlighet til livs.¹¹⁶ Står så Kierkegaard for at mennesker ikke skal bry seg om seg selv? Er han en propagandist for selvforakt? Her har Kierkegaard mottatt mye kritikk etter sin død. Nei, mener Jamie Ferreira. «Hva som ser ut som negativitet mot selvet kan bli rekonstruert som et forsøk på å sikre medmenneskers distinkte integritet innad i en relasjon, å verdsette den andres annerledeshet, eller å motstå assimilasjonen av den andre til likhet».¹¹⁷ Når Kierkegaard snakker ned selvkjærlighet handler det om en negativ form, en form for egoistisk selvkjærlighet som forekommer oftere enn andre.¹¹⁸

I sin tredje diskusjon om kjærlighetens gjerninger skriver Kierkegaard om hvordan kjærlighet både innebærer en prosess i det indre og handling i det ytre. Den indre samvittighet og ytre handling hører sammen.¹¹⁹ Diskusjonen tar utgangspunkt i at kjærligheten er lovens fylde, basert på Rom 13:10. Loven er ubegrenset i sine krav mot mennesket, og mennesket sukker under det.¹²⁰ Men det mennesket ikke klarer, det kan Kristus, gudmennesket. Kristus var lovens undergang fordi han oppfylte den.¹²¹ Kjærligheten gir hva loven krever.¹²² Alfsvåg

---

¹¹¹ Alfsvåg, *You shall love*, 476.

¹¹² «Den verdslige viisdom mener, at Kjerlighed er et Forhold mellem Menneske og Menneske; Christendommen lærer, at Kjerlighed er et Forhold mellom: Menneske – Gud – Menneske, det er, at Gud er Mellembestemmelsen», SKS 9:111.

¹¹³ SKS 9, 147-148.

¹¹⁴ Ferreira, *Love*, 337.

¹¹⁵ SKS 9, 24.

¹¹⁶ Ibid.

¹¹⁷ Ferreira, *Love's Grateful Striving*, 8.

¹¹⁸ Ferreira, *Love*, 338.

¹¹⁹ Ferreira, *Love's Grateful Striving*, 65-66.

¹²⁰ SKS 9, 108.

¹²¹ Ibid, 101.

¹²² Ibid, 110.

gjør oppmerksomhet på at slik er både loven og kjærligheten evige i sitt vesen,¹²³ og de søker det samme.¹²⁴ Målet må være å la sin egen kjærlighet bli til Kristi kjærlighet.¹²⁵ Slik får man da del i lovens oppfyllelse. Det er viktig å forstå at det er en evig forskjell mellom Kristus og andre mennesker.¹²⁶ Ved Kristus er likevel det guddommelige budet om kjærlighet oppfylt i en menneskelig person.¹²⁷ Inkarnasjonen i Jesus Kristus har sørget for at loven er oppfylt. Og nettopp inkarnasjonen er viktig for å forstå hele boken, fordi inkarnasjonen farger hele Kierkegaards forfatterskap.¹²⁸ Alfsvåg peker på at ved å gjøre loven og kjærligheten samtidige i evighet, kan man holde dem sammen, uten å bli lovløs.¹²⁹ Han peker videre på at mennesket nå kan realisere seg selv ved å fornekte seg selv.¹³⁰ Det er umulig å ikke fange ironien i dette. Og det er en naturlig menneskelig reaksjon å bli sint på den som elsker på denne måten.¹³¹

Kierkegaard er blitt anklaget for å ha et abstrakt syn på kjærlighet.¹³² Det er mulig om man kun ser på Kierkegaards «å elske alle mennesker». Som svar på dette går vi videre til å diskutere hvordan den kristne er kalt til å elske de mennesker de kan se. 1.Joh 4:20 er utgangspunktet for diskusjonen.¹³³ Han peker på den erfaring av at folk som sliter med å finne noen å elske, av ulike grunner, egentlig ikke elsker i det hele tatt. Utgangspunktet må være at de har kjærlighet, og så vil den kjærligheten bli gitt til den man møter. Enhver unnskyldning for å ikke elske viser bare at man ikke har kjærlighet. Kjærlighet krever ikke at et menneske må forandre seg for at den skal bli gitt.¹³⁴ Siste diskusjon av del én handler om å forbli i gjelden

---

¹²³ Alfsvåg, *You shall love*, 477.

¹²⁴ SKS 9, 110.

¹²⁵ *Ibid*, 101.

¹²⁶ «der er en evig Forskjel mellem Christus og enhver Christen; er Loven end afskaffet, her staaer den endnu ved Magt, og befæster et evigt svælgende Dyb mellem Gud-Mennesket og ethvert andet Menneske». SKS 9, 105.

¹²⁷ Alfsvåg, *You shall love*, 477.

¹²⁸ Hühn og Schwab, *Kierkegaard and German Idealism*, i *The Oxford Handbook of Kierkegaard*. 62-93. Her, 87.

¹²⁹ Alfsvåg, *You shall love*, 478.

¹³⁰ *Ibid*, 478

¹³¹ «Men den christelige Kjerligheds Inderlighed er villig, til Løn for sin Kjerlighed, at være hadet af den Elskede (Gjenstanden). Dette viser, at denne Inderlighed er et reent Guds-Forhold» SKS 9, 133.

¹³² Ferreira, i *Love's Grateful Striving*, angir to viktige kritikere mot Kierkegaard tidlig i det tyvende århundre: Martin Buber og Theodor Adorno. Buber kalte Kierkegaards etikk akosmisk og Adorno hevdet at konsekvensene var å overlate verden til djevelen. 66-67.

¹³³ Den som sier: «Jeg elsker Gud», men likevel hater sin bror, er en løgner. For den som ikke elsker sin bror som han har sett, kan ikke elske Gud som han ikke har sett.

¹³⁴ « ... saa er Opgaven ikke: at finde – den elskelige Gjenstand; men Opgaven er: at finde den nu engang givne eller valgte Gjenstand – elskelig, og at kunne vedblive at finde ham elskelig, hvorledes han end forandres.» SKS 9, 160.

av å elske hverandre. Å elske sin neste er aldri noe man blir ferdig med. Å gjøre en kjærlig handling mot sin bror, og så si «Nå har jeg betalt min gjeld» vil være ukjærlig.¹³⁵

I del to av *Kjerlighedens gjerninger* gir Kierkegaard en beskrivelse av ti ulike gjerninger som kjærligheten gjør. Disse deles inn i fire ulike deler som har ulike nivå av konkrethet.¹³⁶ Det er viktig å huske hvordan Kierkegaard har beskrevet kjærlighetens vesen i den første delen av boken, særlig at kjærligheten er evig og har gjort sin inntreden i det timelige ved Jesus Kristus. Det er viktig å ha budet, «du skal elske din neste» i bakhodet når man leser.¹³⁷

Den første gjerning kjærligheten gjør er å bygge opp fra grunnen av, og dette består i å forutsette kjærligheten.¹³⁸ Den troende må vite at kjærligheten i ham innebærer at evigheten følger med. Å tro på Kristus er derfor å tro godt om sine medmennesker, fordi å tro er å se det eviges mulighet i denne personen. Slik vil man aldri bli bedratt eller gjort til skamme (kjærlighetens andre og tredje gjerning).¹³⁹ Slik er kjærligheten som tror alt og håper alt (1.Kor 13), større enn kunnskap om ens medmennesker. Å dømme ens medmennesker ut ifra hva man vet om dem er å ha en verdslig tilnærming.

Gjerning fire, fem og seks gjøres enda mer konkrete. Kjærligheten søker ikke sitt eget. Her viser Kierkegaard hvordan Kristi ord om å miste alt for evangeliets skyld¹⁴⁰ ender opp i å få alt fra Gud. Dette går videre i gjerning nummer fem, at kjærligheten skjuler synder. Det er menneskelig prisverdig å oppdage nye ting¹⁴¹, og en naturlig prosess i det å bli kjent med nye mennesker, og dermed naturlig nok, vil man oppdage et menneskes synder. Kierkegaard hevder at kjærligheten arbeider på motsatt vis av oppdagertendensen. Den handler nemlig om å ikke oppdage, men å skjule menneskers synder. Å være opptatt av å finne ut negative ting om andre, og å bedrive sladder i store grupper, er ren forfengelighet.¹⁴² “Som man da ved Troen troer det Usynlige til det Synlige, saaledes troer den Kjerlige ved Tilgivelsen det Synlige

---

¹³⁵ SKS 9, 178.

¹³⁶ Egil Wyller, *Kjærlighetens gjerninger*, 193. Mønsteret følger 1+2+3+4.

¹³⁷ Både som imperativ og indikativ, som tidligere nevnt.

¹³⁸ SKS 9, 219.

¹³⁹ “Deraf kommer det, at Den, som haaber, aldrig kan bedrages; thi at haabe er at forvente det Godes Mulighed, men det Godes Mulighed er det Evige”. SKS 9, 250.

¹⁴⁰ Mark 8:35.

¹⁴¹ SKS 9, 281.

¹⁴² Ibid, 282.

bort".¹⁴³ Den sjette gjerning er å bli i kjærligheten.¹⁴⁴ Dette er beskrevet før; kjærligheten er evig, og om den er endelig kan den ikke være guddommelig.

Gjerning syv til ti er de mest konkrete. Alfsvåg påpeker at det er viktig å lese disse i kontekst, fordi Kierkegaard nå er på egen hånd når han anvender bibelske prinsipper, uten direkte bibelreferanser.¹⁴⁵ Barmhjertighet er den syvende gjerningen til kjærlighet. Men dette er ikke nødvendigvis en ytre handling. Man må f.eks. ikke forveksle barmhjertighet med gavmildhet. Barmhjertighet har med en indre innstilling til dem som lider nød, ikke nødvendigvis hva man praktisk gjør for denne.¹⁴⁶ «Fordi man har et Hjerte i Barmen, deraf følger ikke, at man har Penge i Lommen, men det Første er dog nok det Vigtigste, og dog vel det Afgjørende i Henseende til Barmhjertigheden».¹⁴⁷ Mennesker kan jo vise stor gavmildhet, og samtidig forakte dem det vises gavmildhet mot, og på denne måten ikke se disse som ens medmennesker fremfor Gud. Videre snakkes der om villigheten til å tilgi, slik at man blir forsont med ens motstander. Dette skjer ikke lett, men ved å trekke seg unna motstanderen, vil denne skjønne at man ikke er overvunnet av et annet menneske, men av kjærlighet.¹⁴⁸ Nest sist er den gjerning å minnes de avdøde. Poenget med denne gjerning er å gjøre godt mot de døde, og her vises det tydelig at kjærligheten er uegennyttig. Den døde kan jo ikke gjøre godt tilbake til den elskende.¹⁴⁹ Tilslutt kommer den gjerning å prise kjærligheten, i selvfornektelse gi æren for alle gode gjerninger til Kjærligheten.

3.3.4. Etterfølgelse som individ og i fellesskap

Kierkegaard har blitt og blir fremdeles klassifisert som en individualist. Lesningen av avsnittet som omtaler Kierkegaards syn på det dobbelte kjærlighetsbud ovenfor kan trolig bli brukt til å argumentere for at Kierkegaards kristendom handler kun om enkeltmenneskets forhold til Gud. Hvor blir livet som kristen i fellesskapet av? Når man i kjærlighet skal gjemme synder, hvor blir det av kirketukt og å rettlede sine troende søsken som har falt i synd?¹⁵⁰

---

¹⁴³ SKS 9, 292.

¹⁴⁴ 1 Kor 13:13

¹⁴⁵ Alfsvåg, *You shall love*, 481.

¹⁴⁶ SKS 9, 312-313.

¹⁴⁷ *Ibid*, 313.

¹⁴⁸ Alfsvåg, *You shall love*, 481-482.

¹⁴⁹ SKS 9, 343.

¹⁵⁰ Matt 18:15-20

Alasdair MacIntyre er kritisk til Kierkegaards individualisme:

«Individet kommer med moralske bud til seg selv i en mye sterkere betydning enn individet hos Kant gjør det, for den eneste sanksjon og autoritet slike påbud har hos Kierkegaard, ligger i at individet har valgt å uttrykke dem. ... dette er ikke bare irrasjonelt, en vilkårlig opphøyning av det vilkårlige valg ... den rasjonelle argumentasjon selv viser oss at individets valg til slutt må være suverent.¹⁵¹

Kan Kierkegaard kobles til en streng individualisme? Merold Westphal og Martin

Matušík har vist hvordan Kierkegaards «individualisme» er en protest mot en spesiell utgave av menneskelig samhørighet. Kierkegaard kaller dette for kristenhet, publikum, den nåværende tidsånd eller flokken. Denne individualismen viser seg å være andre siden av samme mynt som en nøye relasjonell tanke om selvet...¹⁵²

Kierkegaard hadde et problematisk forhold til kirken. Ifølge Anders Holm bruker Kierkegaard ordet «kirke» med tre ulike betydninger. Den første er at kirken er hvor man feirer gudstjeneste. Den andre betydningen er forsamlingen av de hellige (congregatio sanctorum). I denne betydningen så er det forsamlingen av individer. «Kirken tilhører en skjult inderlighet [inwardness], og har svært få – om noen? – ytre tegn på at den finnes.» Tilslutt kommer den tredje betydningen av kirke som institusjon.¹⁵³

Kirken er det stedet hvor individet blir bygget opp og oppmuntret. Men det skjedde overhodet ikke i Danmark på Kierkegaards tid, ifølge ham selv. Kirken var blitt et sted for å bli sett¹⁵⁴, og dette kritiserer han sterkt. Forsamlingen av kristne må aldri bli en unnskyldning for individet, å tilhøre kirken var ikke et bevis for å være en sann Kristi etterfølger. «Forsamlingen er ikke lenger mellomledd for individet og Kristus.¹⁵⁵ Nei, man må selv ha en indre overbevisning, og gjennom denne overbevisningen får man fellesskap med andre kristne framfor Guds ansikt. Kirkegaard betoner individet og det personlige som en korleksjon til en overdreven vektlegging av det prinsipielle i trosbekjennelser, eller uttrykk i det religiøse livet som kan sies og følges uten at det skjer noen som helst forandring i et menneskes hjerte.¹⁵⁶ Begrunnelsen finner Kierkegaard i Rom 12:1-2, og særlig begrepet *metanoia*, at sinnet skal

---

¹⁵¹ Alasdair MacIntyre, *Etikkens historie: en historisk behandling av sentrale skikkelser i europeisk moralfilosofi fra Homer til våre dager*. Oversatt av Kåre Grøtting, (Oslo: Gyldendal Forlag, 1996), 191.

¹⁵² Rae, *Kierkegaard and Theology*, 134. Han siterer Merold Westphal og J. Martin Matušík (red.), *Kierkegaard in Post/Modernity* (Bloomington: Indiana University Press, 1995), ix.

¹⁵³ Holm, *Kierkegaard and the Church*, 112. Min egen oversettelse.

¹⁵⁴ SKS 10, 288.

¹⁵⁵ Holm, *Kierkegaard and the Church*, 116.

¹⁵⁶ Rae, *Kierkegaard and Theology*, 134.

forvandles. Det er nettopp når et individ har fått en relasjon til Gud at det virkelig kan forholde seg til andre. Kjærligheten er en nøkkel til å forstå individet og fellesskap. Det handler nemlig ikke om en anti-sosial individualisme, men om at hver enkelt må ta ansvar for seg selv. «Du er ikke ansvarlig for å sikre at andre gjør hva de bør gjøre».¹⁵⁷ Det kirkelige fellesskapet var blitt et sted for å søke heder og ære. Kierkegaards samtidige kirke ble identifisert som den seirende kirke (*ecclesia triumphans*), dette i motsetning til den lidende Kristus (jf. Avsnittet om den fornedrede Kristus ovenfor). Det kirkelige fellesskapet må alltid være en kjempende kirke (*ecclesia militans*), i tråd med Kristi egne lidelser.¹⁵⁸ Kierkegaards kritikk av den danske kirke ble mer og mer alvorlig i hans liv, og til slutt ble det et fullstendig brudd.¹⁵⁹ Han fikk ikke meldt seg ut av kirken, men nektet å sette sine føtter innenfor et kirkebygg. Da han var døden nær nektet han å motta nattverd fra en prest ansatt i den danske kirke.¹⁶⁰

3.3.5. Oppsummering

I kapittelet om Kierkegaard har vi sett på hans kristologi og syn på etterfølgelse i *Indøvelse i Christendom* og *Kjerlighedens Gjerninger*. Jesus Kristus er for Kierkegaard en uvanlig historisk skikkelse. Han er fremdeles levende og kan ikke analyseres kun som en person som levde for 1800 år siden. Han er samtidig med alle mennesker til alle tider. Kristus er den fornedrede Gud i menneskelig skikkelse, Gud inkognito. Kun ved tro kan man gjenkjenne Jesus som Gud og frelser. Denne frelseren er en som oppsøker mennesker for å gi dem sin hvile. Hvilen det er snakk om er å bli forsonet med Gud ved Jesu død på korset. Et menneske kan ikke frelse seg selv; det er kun ved troen på Kristus at man kan få et rett forhold til Gud.

Kristus er forbildet for et liv i tro og kjærlighet. For dem som følger etter Jesus betyr det en daglig omvendelse hvor man innser at man kommer til kort og trenger Jesus som frelser. Det ydmyke mennesket finner en nådig Kristus, det stolte mennesket finner en streng Kristus. Den troende er kalt til et liv i hengivelse, lydighet og kjærlighet. Ved sin relasjon til Kristus finner mennesket at det kan elske alle mennesker som sin neste, uten forskjellsbehandling. Denne kjærligheten er mulig ved at den evige Gud har steget inn i vår

---

¹⁵⁷ Ferreira, *Love's Grateful Striving*, 247.

¹⁵⁸ Holm, *Kierkegaard and the Church*, 122.

¹⁵⁹ *Ibid*, 113.

¹⁶⁰ *Ibid*, 113

verden ved Kristus. Kierkegaard skrev som en profetisk røst inn i sin samtid, og kalte hvert individ til tro og etterfølgelse. Han gikk sterkt imot den rådende 'flokk-mentaliteten' som rådet i Københavns kirker. Hans forkynnelse legger derfor sterk vekt på individet, og lite på fellesskapet.

Kapittel 4

Dietrich Bonhoeffer

4.1. Bonhoeffers liv og bakgrunn¹⁶¹

9. april 1945 blir Dietrich Bonhoeffer ført fra cellen sin i konsentrasjonsleiren Flossenbürg. Tidlig på morgenen blir han ført ut, kledd naken og hengt. Bonhoeffer var pastor og teolog og dessuten forlovet. Nå ble han henrettet på direkte ordre fra Himmler, for å ha tatt del i en konspirasjon for å ta livet av Adolf Hitler.

Bonhoeffer ble født i Breslau, Tyskland (dagens Wrocław i Polen), 4. februar i 1906. Dietrich var nummer seks av totalt åtte søsken. Foreldrene hans var Karl og Paula Bonhoeffer. Karl Bonhoeffer var psykiater og nevrolog. Fra 1912-1948 var han Tysklands ledende psykiater ved å holde «Chair of psychiatry and neurology» ved universitetet i Berlin. Hans kone, Paula, var lærer. Begge kom fra slekter som tok del i samfunnets høyere lag. I slektens omgangskrets og kontaktnettverk kan nevnes Goethe, Frans Liszt og den tyske keiserfamilien. Dietrichs kulturelle arv var svært rik, og var en arv som ikke kunne erverves på én generasjon. Bonhoeffers oppvekst var i Breslau og Berlin, og den var preget av raushet, aktivitet, glede, krav om tydelig tanke og tale, musikk og sang. Det var hans mor som hadde ansvar for skolegangen de første årene, før hun sendte sine barn til den offentlige skolen. Familiens religiøse liv skjedde mest i hjemmet. Bibellesning og salmesang var en del av hverdagen. Barnepike i hjemmet var vokst opp i Brødrufelleskapet til Herrnhuterne, og noen av praksisene fant man igjen hos familien Bonhoeffer.¹⁶² Det var særlig mor som tok ansvar for den åndelige oppdragelsen, og verdier som uselviskhet og generøsitet mot trengende preget oppveksten til Dietrich.

Da Dietrich var 17 år ble han student. Sitt første år tok han ved universitetet i Tübingen, de neste tre årene tok han ved universitetet i Berlin.¹⁶³ Universitetet i Berlin var både Friedrich

---

¹⁶¹ Å oppsummere Bonhoeffers liv på to sider kan knapt gjøre ham rettferdighet. Biografien «Bonhoeffer – pastor profet, spion, martyr» anbefales på det varmeste. Avsnitt 4.1 bygger på denne boken.

¹⁶² En av disse praksisene var «Våkeord», daglige bibelvers fra GT og NT. Dietrich beholdt denne praksisen livet ut, og lærte andre også opp i praksisen.

¹⁶³ Han tok toget til skolen sammen med den svært innflytelsesrike teologen Adolf von Harnack, som igjen var disippel av Friedrich Schleiermacher.

Schleiermachers og Adolf von Harnacks universitet.¹⁶⁴ Disse er kjemper i teologihistorien, og de ledet teologien i en liberal retning. I 1927, 21 år gammel, fullførte Bonhoeffer sin doktorgrad.¹⁶⁵ Etter sin tid i Berlin tok han et år i Barcelona hvor han fungerte som assisterende pastor for den tyske forsamlingen i byen, og hans evner som forkynner ble lagt merke til og verdsatt.

I 1930 leverte han sin postdoktorale avhandling *Akt und Sein*¹⁶⁶. Akt og væren handler om hvordan man forstår Gud i seg selv, hans væren, og hans inntreden i det historiske, hans akt. Hovedpoenget til Bonhoeffer var at teologi ikke er en gren av filosofi, men en helt annen disiplin. Filosofi er menneskets søken etter Gud, uten mulighet til å finne ham. Teologi er Guds søken etter mennesket ved Jesus Kristus. Faglig tok Bonhoeffer en annen vei enn sin lærer Harnack. Han fulgte i stor grad tenkningen til den sveitsiske teologen Karl Barth. Bonhoeffer tilbrakte etter dette et år i New York. Han kunne ikke bli ordinert før han var 25 år gammel, så han valgte et studieår ved Union Theological Seminary. Etter møte med kristne i Harlem, New York, og en fransk medstudent fikk Bonhoeffer en åndelig fornyelse. Her så han en kirke fylt med bibelsk forkynnelse og lydighet mot Guds ord. Fra 1931 til 1934 var Bonhoeffer ansatt ved universitetet i Berlin. I 1933 ble Hitler valgt til rikskansler, og han utnyttet det populære «Führer-prinsippet».¹⁶⁷ Bonhoeffer var svært kritisk til Hitler fra begynnelsen av. Nazistene førte en kamp for å ta kontroll over den tyske kirken, og steg for steg ble kristen teologi erstattet av nazi-ideologi. Kirken skulle være en «reichskirche»¹⁶⁸. I et brev til sin bestemor 20. august 1933, skriver Bonhoeffer: «The issue is really Germanism or Christianity, and the sooner the conflict comes out in the open, the better. The greatest danger of all would be in trying to conceal this».¹⁶⁹

Bonhoeffer tok sammen med andre opp kampen. Kirkestriden endte i opprettelsen av Bekjennelseskirken, og Bonhoeffer var sentral i denne, inntil han ble fengslet i 1943. Årene

---

¹⁶⁴ Bonhoeffer pendlet daglig til universitetet sammen med Harnack.

¹⁶⁵ *Sanctorum Communio – En dogmatisk undersøkelse av kirkens sosiologi*. Han brukte atten (!) måneder.

¹⁶⁶ Akt og væren.

¹⁶⁷ Lederskapsprinsipp som handler om å ha en sterk autokratisk leder, uten noen form for ansvarliggjøring fra en høyere autoritet.

¹⁶⁸ Inkludert i dette kravet var at forsamlinger nå skulle baseres på raser, som førte til at jødiske kristne måtte ha sine egne forsamlinger.

¹⁶⁹ Dietrich Bonhoeffer, *To Julie Bonhoeffer i Berlin – 1932-1933*. Oversatt av Isabel Best og David Higgins. red. Larry L. Rasmussen. 157-159. Her, 159.

1934-35 arbeidet Bonhoeffer som pastor for tyske menigheter i London. Her ble han mer og mer tydelig i sin økumeniske overbevisning.

Årene 1935-1937 ledet Bonhoeffer praktikum for prestestudenter, et seks måneder langt kurs for dem som skulle ut i pastortjeneste, først ved Zingst¹⁷⁰, deretter i Finkenwalde¹⁷¹. Tjenesten varte fra 1936-1938. I løpet av denne tiden skrev han *Etterfølgelse og Liv i Fellesskap*. I 1939 fikk Bonhoeffer muligheten til å reise til USA, men kort etter ankomst ble han tvunget av sin egen samvittighet til å returnere til Tyskland. Der ble han tvunget av myndighetene til å gå inn i militærtjeneste. Men han fikk tjene under general Canaris, lederen for Abwehr, den tyske etterretningstjenesten.¹⁷² Fra 1939 til 1943 var Bonhoeffer agent for Abwehr, samtidig som han var med på planene om å drepe Hitler. Bonhoeffer ble arrestert i april 1943 av Gestapo. Han ble holdt fanget i Tegel fengsel, inntil han ble forflyttet til Flossenbürg hvor han til slutt skulle bli henrettet på direkte ordre fra Himmler for sin deltakelse i konspirasjonen for å drepe Hitler.

4.2 Bonhoeffers kristologi

For Bonhoeffer starter all teologi med kristologi¹⁷³, den er nøkkelen til å forstå hele hans tanke.¹⁷⁴ Hvem er så Jesus Kristus for Dietrich Bonhoeffer? Man kan først av alt si at Bonhoeffer står i kirkens tradisjon fra både Nikea og Khalkedon. Jesus Kristus er Gud og menneske. Jesus Kristus er både den historiske Jesus og den evige Gud. Han er Gud-mennesket.¹⁷⁵ Likevel hevder Robertson i sitt forord av *Christ the Center*¹⁷⁶ at den khalkedonske tonaturlæren blir kald som en statue, og at man trenger et varmt pust av liv før den kan forbindes med Jesus Kristus. Bonhoeffer søker ikke svar på spørsmålet «hvordan» angående Kristus. Et slikt spørsmål vil være å forstå Kristus på menneskelige premisser. Nei,

---

¹⁷⁰ Nord-øst i Tyskland.

¹⁷¹ Like ved nåværende Szczecin, Polen.

¹⁷² Abwehr var militærets egen etterretningstjeneste, ikke Gestapo, som var nazistenes eget hemmelige politi.

¹⁷³ Metaxas, *Bonhoeffer*, 89.

¹⁷⁴ Dietrich Bonhoeffer, *Christ the Center*. Oversatt av Edwin H. Robertson. New York: Harper & Row Publishers. 1978, 10.

¹⁷⁵ *Ibid*, 45.

¹⁷⁶ Robertson oversatte Bonhoeffers *Christologie* til engelsk i 1978.

spørsmålene han stiller er, «hvem er du, Herre?»¹⁷⁷, og «hvor finnes Jesus Kristus i dag?»¹⁷⁸ Vinklingen unngår enhver menneskelig spekulasjon, og går inn i en direkte konfrontasjon med Kristus. Kristus selv får svare. Og dette svaret: «jeg er Herre» må komme før vi i det hele tatt stiller spørsmålet. Å undersøke hvem Jesus Kristus er gir bare mening i troens kontekst i kirken.¹⁷⁹ Akademisk undersøkelse uten tro er forgjeves. Mennesket blir tvunget til å svare på det direkte spørsmålene. Videre må enhver kristologi holde sammen Jesu person og hans handlinger. Videre svarer han på spørsmålet, «Hvor er du, Herre?» ved å ta for seg de ulike formene for Jesu nærvær.

I kapittelet om kristologi skal vi se på hva Bonhoeffer skriver om den nærværende og historiske Kristus. Han bruker en *pro me*-struktur hentet fra den lutherske tradisjonen. *Pro me* handler om å ha en personlig relasjon til Kristus og en personlig bekjennelse av hvem Kristus er for en selv. Althaus siterer Luther: «true faith in Jesus Christ is characterized by the fact that it relates Christ and his work to the believers own existence with its 'for me' and 'for us'».¹⁸⁰ Etter at vi har sett på den nærværende Kristus, vil vi se på Bonhoeffers kritikk av hva han kaller «kritisk, eller negativ kristologi» for så å avslutte hans «positive kristologi». Bonhoeffers bok *Christ the Center* har et siste kapittel som står tomt. «Den evige Kristus». Etersom boken er basert på forelesningsnotater er det antatt at Bonhoeffer aldri holdt disse forelesningene.¹⁸¹

4.2.1. Den nærværende Kristus – pro me

Det grunnleggende spørsmål om Jesu nærvær er: Hvordan kan mennesket Jesus eller den Gud Kristus være nær her og nå? Ifølge Bonhoeffer er Jesus Kristus nærværende som den korsfestede og som den oppstandne.¹⁸² Han er en person som er tilstede i det timelige. Dette er et viktig poeng for å kontre teologien til Schleiermacher, Ritschl og Herrmann. Disse vil fjerne personen Jesus og sitte igjen med abstrakte former av personlighet, verdier og kraft.¹⁸³ Oppstandelsen og himmelfarten til Kristus gjør at han fremdeles er menneske og fremdeles

---

¹⁷⁷ Bonhoeffer, *Christ the Center*, 15.

¹⁷⁸ *Ibid*, 21.

¹⁷⁹ *Ibid*, 31-32.

¹⁸⁰ Paul Althaus, *The Theology of Martin Luther*, Philadelphia: Fortress Press, 1966, 192.

¹⁸¹ Bonhoeffer, *Christ the Center*, 15.

¹⁸² *Ibid*, 43.

¹⁸³ *Ibid*.

må tenkes på som en person i tid og rom. Han er også Gud, og er derfor evig nærværende.¹⁸⁴

Å holde sammen Jesu guddom og menneskelighet er viktig for Bonhoeffer.

«It is therefore an impossible question to ask how the man Jesus, limited by space and time, can be contemporary with us. This Jesus does not exist in isolation. Equally impossible is the other question, how God can be in time. This isolated God does not exist. The only possible and meaningful question is: 'Who is there, present in time and place?' The answer is, 'The one person of the God-Man, Jesus Christ' ... The two factors cannot be isolated, because they are not separable. God in timeless eternity is not God; Jesus limited by time is not Jesus. ... In this Jesus Christ, God is present. This one God-Man is the starting point for Christology».¹⁸⁵

Guds nærvær er skjult i mennesket Kristus. Han kom i syndig kjøds skikkelse.¹⁸⁶ Det er i dette anstøtet i evangeliet ligger. Gud har ikke bare blitt mennesket, han er blitt ydmyket som menneske. I dette ligger troens utfordring. Det er nytteløst å begynne på en rasjonell forklaring av Jesus Kristus. Når Bonhoeffer søker å besvare spørsmålet «Hvem er Kristus» søker han svaret i åpenbaringen i bibelen. Oppmerksomheten er rettet mot Jesus Kristus, det er ham mennesket må forholde seg til. For alle som tror må tro at Kristus er Kristus i sin relasjon til en selv. Kristus er ikke et vesen som eksisterer for seg selv, men han eksisterer for meg, *pro me*. Kristus kan altså kun bli tenkt på eksistensielt.¹⁸⁷ Ethvert menneske kan kun nærme seg Kristus og kristologi i troens kontekst.

Bonhoeffer har tre perspektiver på Kristi relasjon til mennesket. For det første, Jesus Kristus er førstegrøden av de gjenfødte. Han er den som går først, alle andre følger ham. For det andre, Kristus står i menneskehetens sted framfor Gud. Han er den nye menneskeheten. I ham blir menneskeheten korsfestet, død og begravet. Det tredje er at fordi den nye menneskeheten befinner seg i Kristus, er Gud nådig mot den i ham.¹⁸⁸ Hva betyr dette? Det betyr at for å forstå hva det vil si å være en kristen må utgangspunktet alltid være Jesus og hvordan hans liv og lære er beskrevet i Det nye testamentet. Han er personen den troende skal imitere. Enhver troende er nå kalt til å ha sin identitet i Kristus. En kristen vil alltid forstå at årsaken til Guds tålmodighet ikke er basert på egne gjerninger, men på Kristus. Den kristne vil derfor være oppmuntret til å stole på Jesu frelsesgjerning for en selv.

---

¹⁸⁴ Bonhoeffer, *Christ the Center*, 45.

¹⁸⁵ *ibid*

¹⁸⁶ Rom 8:3

¹⁸⁷ Bonhoeffer, *Christ the Center* 47.

¹⁸⁸ *Ibid*, 48.

Jesu nærvær i kirken har tre ulike former. I Ordet, sakramentet og i kirkefelleskapet.¹⁸⁹ Kristus er Ordet, det evige Logos som Joh 1:1 vitner om. Der finnes ingen sannhet fraskilt fra Ordet. Gud har åpenbart seg til verden ved Ordet. Å spørre om Gud *kunne* ha gjort det på en annen måte er ganske enkelt irrelevant. Gud har åpenbart seg ved Ordet for å kunne tale med mennesket.¹⁹⁰ Det er fordi mennesket har evne til å skape mening med sine ord at Kristus er der som Ordet. Enkelhet og klarhet er i Ordets natur. Slik kommuniserer Ordet med alle mennesker. Det guddommelige Logos er sannhet og mening.¹⁹¹ Bonhoeffer tror på tydelig kommunikasjon. Det er ingen mystikk i forkynnelsen av evangeliet, men forkynnelsen gir kun mening om den blir mottatt i tro. Bonhoeffer legger vekt på at Gud ønsker kontakt med mennesket og møter det på dets egne premisser. Inkarnasjonen skjer fordi Gud ønsker relasjon. Kristus kommer til mennesket som Ordet. Dette Ordet er ingen idé som er tidløst og tilgjengelig for ethvert menneske å gripe på egen hånd. Nei, Ordet er tiltale. Slik tydeliggjøres det at det er Gud som tar initiativ overfor mennesket. Tiltale krever at der finnes fellesskap og relasjon. «Truth is not something in itself, which rests for itself, but something that happens between two. Truth happens only in community».¹⁹² Dette kan få oss til å undre, er sannheten ved Ordet foranderlig? Dersom den kun hender i historien er den underlagt tidens kategori og dermed foranderlighet. Nei, poenget til Bonhoeffer er at åpenbaringen av Guds ord, inkarnasjonen, skjedde ved Guds vilje, og ikke som en historisk nødvendighet. Gud ønsker relasjon med mennesker og har derfor ydmyket seg for å kunne tiltale mennesker, og tiltalen er Kristus, Guds evige ord. Her holder Bonhoeffer sammen konsilet i Khalkedons lære om «uten sammenblanding og uten adskillelse», og gjør det klart at mennesker er avhengig av Guds initiativ for at de skal få kjenne sannheten.

Tiltalen er ingen avdekking av skjulte sannheter, et nytt konsept av Gud, eller en ny morallære. Kristus er Guds tiltale til mennesket om tilgivelse og lydighet.¹⁹³ Kristus er nærværende kirkens forkynnelse, «Christ's presence is his existence as proclamation».¹⁹⁴ Forkynnelsen i kirken er derfor et vitne om at Kristus er tilstede i menigheten. Forkynnelsen av Ordet var svært viktig for reformatorene. Bonhoeffer understreker at både den ydmykede

---

¹⁸⁹ Bonhoeffer, *Christ the Center*, 46.

¹⁹⁰ *Ibid*, 49.

¹⁹¹ *Ibid*, 49.

¹⁹² *Ibid*, 50.

¹⁹³ *Ibid*, 51.

¹⁹⁴ *Ibid*, 51

og opphøyede Kristus må bli forkynt. Det innebærer også at Kirken må være tro mot Kristus for å være kirke. En må vise og forkynne Jesu helhet, ikke bare bruddstykker og deler av ham.¹⁹⁵ En del av Kristi ydmykelse er at Ordet blir forkynt nettopp av mennesker. Menneskeord er ikke et fantom av Guds ord.¹⁹⁶

En annen måte Kristus er nær, er ved sakramentene. Ordet har tiltalt mennesket og taler om tilgivelse og lydighet. Sakramentene er Guds Ord fordi det forkynner evangeliet. Handlingen er helliget og fortolket ved Ordet. Løfte om syndstilgivelse gjør at sakramentet er klar åpenbaring. Ved sakramentet rekker Gud hånden ut til det fremmedgjorte skaperverket. Det heter ikke lenger om skaperverket at «det er godt». Skaperverket er ikke et sakrament.¹⁹⁷ Denne slutningen må komme på bakgrunn av syndefallet. «The 'I' of man is no longer what God names, race no longer race, history no longer history. One sees the Word no longer in creation.»¹⁹⁸ Hele skapningen er fremmedgjort fra sin Skaper. Ordet som skapte verden er ikke lenger synlig i verden utenom når Ordet, midt i skapningen, tiltaler, navngir og helliger et element. Kristus er tilstede under nattverden. Bonhoeffer avviser debatten som skjedde mellom Luther og reformerte teologer. Spørsmålet kan ikke være «hvordan», ettersom dette skaper blindveier for kristologien. Spørsmålet må igjen være «hvem»? Svaret er Gud-Mennesket Jesus Kristus. I sakramentet er han tilstede som skapning, som vår bror. Samtidig er han den nye skapningen, og som en ny skapning er han i brødet og vinen. Brød og vin er en ny skapning. Som nyskapte elementer, eksisterer de ikke for seg selv, men for mennesker. Det at de er til for mennesker gjør dem til en ny skapning.¹⁹⁹ I sakramentet får mennesket del i den nye skapningen, og alt skjer ved mellommannen²⁰⁰ Kristus, som står mellom Gud og mennesket, mellom menneske og menneske, mellom menneske og natur.

Den tredje måten Kristus er nærværende er i kirken. Bonhoeffer gjentar igjen og igjen at Kristus eksisterer som kirken og i kirken. Han leser 1.Kor 12 og Efeserbrevet bokstavelig. Kristus er kirkens hode, dvs. herre, og dens kropp. Kirken er ikke et tegn som skal peke mot Kristus.²⁰¹

---

¹⁹⁵ Lende, *Kristologiske premisser*, 16.

¹⁹⁶ Bonhoeffer, *Christ the Center*, 52.

¹⁹⁷ *Ibid*, 52

¹⁹⁸ *Ibid*, 53.

¹⁹⁹ Bonhoeffer, *Christ the Center*, 57-58.

²⁰⁰ Der Mittler

²⁰¹ Bonhoeffer, *Christ the Center*, 59.

Vi har nå sett på Kristi form som Ord, sakrament og kirke. Bonhoeffer går videre til å stille spørsmålet «Hvor er Kristus?» Her igjen tar han opp *pro me*-strukturen. Her snakker Bonhoeffer teologisk, og han er fullt klar over at han ikke kan bevise sine påstander. De skjer innenfor troens kontekst. Kristus står *for* hver troende. Han står framfor Gud i vårt sted. Han er koblingen mellom vårt gamle og nye mennesket. I det gamle mennesket er jeg selv i sentrum, men i den nye skapningen så er Kristus sentrum av mitt liv. Hva betyr dette? Bonhoeffer har en åpenbaringsbasert antropologi: vil vi vite hva det sanne menneskelige er skal vi ikke søke svaret hos mennesket, men Jesus Kristus.²⁰² Han blir menneskets nøkkel til å forstå seg selv. Mennesket har mistet sin mening og sin frihet.²⁰³

4.2.2. Den historiske Jesus Kristus

For å forstå Bonhoeffers kristologiske tanke er det også nyttig å se på hva slags kristologi han avviser. Han beskriver hvordan man skal tilnærme seg den historiske Kristus, og hvordan man ikke skal gjøre det.

Å skille mellom den historiske Jesus fra Nasaret og Jesus Kristus, frelseren er for Bonhoeffer nytteløst. Her går han i tydelig polemikk mot liberalteologiens jakt på den historiske Jesus. Man kan ikke skille Jesus i historien fra den guddommelige Kristus. Dette fordi de historiske kildene, og særlig de synoptiske evangeliene²⁰⁴ er skrevet i konteksten av kirkens tro.²⁰⁵ Historie, fortsetter Bonhoeffer, er ikke en eksakt vitenskap. Man kan ikke ha absolutt sikkerhet om noe som har skjedd i historien. Men Kristus, som lever i dag, er vitne om seg selv og skaper tro hos den enkelte: «... it is the risen one who himself creates faith and thus knows the way to himself 'in history'». ²⁰⁶ «Men tron finner ändå en grund där den kan veta att det historiskt tillfälliga är det absoluta. Detta sker genom den uppståndnes självvittnesbörd genom Bibelns ord.»²⁰⁷ Vitnesbyrdet finnes i Ordet, i bibelen. Det er gjennom Ordet at den oppstandne møter oss. Når så man oppdager Jesus-ord man mener ikke er autentiske, eller

---

²⁰² Torbjörn Johansson, *Möte med kristendoms kritik, övermänniskan och människans död – Dietrich Bonhoeffers teologiske antropologi som resurs*, i *Fri och bunden – En bok om teologisk antropologi*. (red. J. Hellberg, R. Imberg og T. Johansson; FS 13 (2013): 207-235. Her, 219.

²⁰³ Bonhoeffer, *Christ the Center*, 64.

²⁰⁴ Matteus, Markus og Lukas.

²⁰⁵ Bonhoeffer, *Christ the Center*, 70.

²⁰⁶ Bonhoeffer, *Christ the Center*, 71.

²⁰⁷ Torbjörn Johansson, *Trons erfarenhet och evangeliets historicitet. En kontekstualisering av Dietrich Bonhoeffers kristologiföreläsningar i På spaning ... Från Svenska kyrkans forskardagar 2007*, Stockholm: Verbum 2008, s. 75-87. Her, 84.

tekstkritiske problemer i bibelen, er dette bevis på at Kristus har ydmyket seg selv, fordi han er skjult i det historiske som bibelen vitner om. Her kan det virke som Bonhoeffer mener at til og med det teologiske arbeidet med tekstkritikk og eksegesis er vitnesbyrd om at Jesus Kristus ikke kan bevises, men må tas imot i tro.

4.2.3. Negativ kristologi

Bonhoeffer definerer negativ kristologi som forsøket på å gjøre det uforståelige forståelig. Man forsøker å finne ut av ved rasjonell tankegang hva man *ikke* kan si om Kristus. Å avgrense området for hva man kan si om Kristus. Positiv kristologi handler om hva man *kan* si om Kristus. Kirkekonsilene i oldkirken var alltid negative i sin natur, det vil si, de var tydelige på hva Jesus ikke var. Positiv kristologi er, ifølge Bonhoeffer det som hele tiden skjer i kirkene, i forkynnelsen og sakramentene. Når kirken tydelig skaper en avgrensning, er det for å avsløre vranglære. Ved å lage en bekjennelse på hva man tror, er man også tydelig på hva man ikke tror.²⁰⁸ Lende påpeker at vranglæren har hatt som misjon å tvinge kirken til å ta stilling til ulike aspekter ved Jesus og menneskets forståelse av dette. Dette betyr kontinuerlig arbeid med kristologien, i brytningen mellom nye tanker og ønsket om mer innsikt, har man fått en mer tydelig og presis kristologi.²⁰⁹ Bonhoeffers behov for tydelighet i kirkens bekjennelser kan kobles tydelig til kirkekampen mot grupperingen «de tyske kristne» i Tyskland 1933. Like før Bonhoeffer holdt forelesningen som *Christ the Center* er basert på, begynte «de tyske kristne» å bli mer høyrøstede og å kreve sin innflytelse i den tysk-lutherske kirken, for å få inn tydelig nazi-ideologi. Bonhoeffers kristologi er derfor klar polemikk mot disse. Bonhoeffer går videre i sin forelesning ved å forklare Schleiermachers oversikt over klassisk vranglære: ejonittisme, doketisme, nestorianisme og monofysittisme. Dokerisme handler om at Kristus ikke var menneske, kun Gud. Man bygger på en abstrakt, forhåndsbestemt idé om Gud, uten åpenbaring. Feilen man gjør er at man er likegyldig til personen Jesus.²¹⁰ Bonhoeffer mener at både Schleiermacher, Ritschl og Hegel befinner seg innenfor doketismen med sin idealisme og lære om nødvendigheten av inkarnasjonen.²¹¹ Den doketiske vranglære er den typiske

---

²⁰⁸ Bonhoeffer, *Christ the Center*, 75.

²⁰⁹ Lende, *Kristologiske premisser*, 17.

²¹⁰ Bonhoeffer, *Christ the Center*, 79.

²¹¹ *Ibid*, 80-82. Schleiermacher mente at mennesket har en iboende anelse om det guddommelige, og at Kristus er kroppsliggjøringen av denne «bevisstheten om Gud». Ritschl mente at Kristus er Kristus på kirkens egne

vranglære tilhørende den greske tanke. Den neste er ejonittismen, som er motparten til doketismen.

Ejonittismen er vranglæren tilhørende jødisk kristendom. Man holder fast på at Gud er én, og ingen skapning kan stilles ved siden av Skaperen. Jesus er likevel viktig, så han opphøyes til Herre, men aldri Gud. I Jesu dåp blir Jesus Guds sønn, og får en spesiell relasjon til Gud. Man fornærmer Gud ved å kalle Kristus Gud. Bonhoeffer understreker tydelig at, til tross for faren ved å forlate rasjonaliteten, man må holde Jesu guddom og menneskelighet sammen. Ethvert forsøk på å fjerne den ene eller den andre for å gjøre ham mer forståelig eller fornuftig, blir til vranglære. Igjen ser man at når man forsøker å forstå *hvordan* ender man opp i vranglære. Dette ser man også i striden mellom monofysittene og nestorianerene.

Monofysittisme og nestorianisme handler om Jesu to naturer. Man klarer ikke sammenholde at Jesus har både en guddommelig natur og en menneskelig natur, så man tvinges til å velge. Problemet for begge sidene var at i kampens hete mellom disse to partiene, ble begge posisjoner radikaliseret.²¹² Monofysittene så frelse som guddommeliggjøringen av mennesket. Jesu menneskelige natur var derfor ikke viktig for dem. De overså dermed det bibelske vitnesbyrdet om Jesus, som forteller om Jesu menneskelighet. Nestorianerene så dette, og fremhevet Jesu menneskelighet. De gikk over i den andre såkalte grøfta. Her ble løsningen at Jesu to naturer var adskilt, kun mennesket Jesus led, ikke den guddommelige Kristus. Slik kom de til å avlyse inkarnasjonen og at Gud har kommet for å frelse menneskene. Løsningen kom ved kirkemøtet i Khalkedon, og dets lære om Kristi to naturer. Her fastholder man mysteriet om Jesus. Kristologi kan kun foregå i troens kontekst.

Bonhoeffer går også i rette med sin egen lutherdom og kalvinismen i deres behandling av tonaturlæren. Læren om egenskapsfellesskap mellom menneske og Gud i Kristus²¹³, som tilhører Luther, har en fare for å ende opp i monofysittisme. Faren ligger i at mennesket tar del i de guddommelige egenskaper: den menneskelige natur blir oppslukt i den guddommelige. «humanity becomes deity».²¹⁴ Kalvinismen avviste denne læren fra Luther, og formulerte *extra Calvinisticum*: «the Logos continues in his trinitarian relationship and

---

premisser. Hegel mente at inkarnasjonen skjer av nødvendighet, ettersom Kristus er negasjonen av den usynlige Gud.

²¹² Ibid, 86.

²¹³ Spesifisert i læren om genus majesticum: de egenskaper som tilhører den evige guddommen kan og må bli tilskrevet den menneskelige naturen.

²¹⁴ Bonhoeffer, *Christ the Center*, 91.

therefore also extra carnem ... finitum incapax infiniti.»²¹⁵ Bonhoeffer prøver seg på en middelvei og uttrykker: «Det endelige kan bære det uendelige, ikke av seg selv, men ved hjelp av det uendelige!»²¹⁶ «Critical christology tests the adequacy of statements made in the light of what has been given about the fact of Jesus Christ.»²¹⁷ Feilen som har blitt begått, ifølge Bonhoeffer, er at man har behandlet menneskelighet og guddommelighet som to separate enheter, og forsøkt å forstå dem forenet i Kristus. Men han peker på at det er kun i Jesus Kristus at det sant menneskelige og sant guddommelige kan forstås.²¹⁸ Kritisk teologi kan ikke klare å forstå Gud-mennesket Jesus Kristus, fordi menneskelig tankegang er begrenset. Igjen gjentar Bonhoeffer at man må gå bort fra spørsmålet «hvordan» og stille spørsmålet «hvem er du?». Kritisk teologi søker altså å gi rammeverk for hva som er akseptabelt å si om Jesus Kristus. Ved å anerkjenne oldkirkens lære om Kristus, og slik forstå hvilke rammer man er gitt, kan man gå videre til en positiv kristologi.

4.2.4. Positiv kristologi

Når Bonhoeffer skal komme med en utleggelse av hvem Jesus er, holder han frem to punkter. Den første er «den inkarnerte», og «den ydmykede og opphøyede».

Den inkarnerte er Gud som ble menneske. Jesus har tatt del i alt som er menneskelig. Samtidig kan vi si om dette mennesket, «dette er Gud for oss».²¹⁹ I dette holder man fast på Kol 1:15. Han er den usynlige Guds bilde. Uten Jesus ville vi ikke visst hvem Gud eller hvem vi selv er. Verken hans guddommelighet eller menneskelighet har blitt forandret av at han er gud-mennesket. Det er kun ved troen at man kan si at han er Gud.²²⁰ Han er ikke Gud på en måte som kan bli demonstrert eller beskrevet som et guddommelig vesen. Det er Jesu skrøpeligheit i krybben og på korset som må være styrende når man tenker om Jesu guddom. Han er ingen abstrakt gud.²²¹ Gud er blitt menneske. Disiplene kunne prate med ham, se ham spise og gråte. Likevel, i Kristus ser man Gud. Bonhoeffer går videre med å si at det er nettopp i dette at Gud har herliggjort seg selv, nemlig ved at han er blitt menneske. I inkarnasjonen

---

²¹⁵ Bonhoeffer, *Christ the Center*, 92. Extra carnem (Latin: utenfor kjøttet, dvs. kroppen), finitum incapax infiniti (Latin: the endelige kan ikke bære det uendelige).

²¹⁶ Ibid, 93.

²¹⁷ Ibid, 100.

²¹⁸ Ibid, 102.

²¹⁹ Bonhoeffer, *Christ the Center*, 103.

²²⁰ Ibid, 104.

²²¹ Ibid, 104

har også mennesket blitt herliggjort. Nå får det ta del i det evige fellesskapet og livet med treenigheten.

Det andre punktet er at Kristus er den ydmykede og opphøyede. Det at Gud er og var menneske i Kristus var ikke åpenbart for noen av menneskene som så ham vandre rundt på jorden. Gud kom inkognito til denne verden. Han kom ikke i *morphe theou*.²²² Han kommer som en tigger blant tiggere, som en fortvilet blant fortvilede. Bonhoeffer bruker Rom 8:3, at Kristus kom i samme slags kjøtt og blod som syndige mennesker har, for å gjøre tydelig sitt poeng. Kristus kommer til en verden full av synd og død. Dersom han er blitt fullt ut menneskelig, har han da også syndet? Hvis nei, har han da blitt fullt ut menneske? Hvis nei, kan han da egentlig hjelpe oss? Hvis ja, hvordan kan han frelse oss fra synd om han er i samme posisjon som oss? For å forstå dette gjør Bonhoeffer bruk av Rom 8:3. Det er fordi han har tatt menneskehetens skyld på seg selv, og slik korsfestes han som den verste av alle syndere.²²³ Han er uten synd og kan derfor ta alle andres synd på seg selv. Å si at Jesus er uten synd basert på gjerningene hans går ikke an. Her kommer hans inkognito frem igjen, og Bonhoeffer siterer Kierkegaards *Indøvelse I Christendom* idet han skriver «When a person desires to be incognito, one wrongs him by saying, 'I have both seen you and seen through you'». ²²⁴ Å si at Jesus var uten synd blir derfor kun mulig ved tro. Man kan ikke komme til konklusjonen at Jesus er Gud på egen hånd. Dette samstemmer godt med Jesu respons til Peters bekjennelse i Matt 16:16-17.²²⁵ «Faith confesses that the one who is tempted is the victor, the one who struggles is perfected, the unrighteous one is righteous, the one who is rejected is the holy one. Even the sinlessness of Jesus is incognito: 'Blessed is he who is not offended in me' (Matt 11:6)»²²⁶ Salig er det mennesket som altså "ikke faller fra på grunn av meg".²²⁷ Det er kun ved troen at man ikke faller fra.

Til og med miraklene Jesus gjorde kan ikke benyttes som bevis for at Jesus er og var Gud. Dersom han hadde falt for fristelsen ved å gi et tegn når det ble avkrevet ham, ville man kun ha trodd på en synlig teofani. En teofani kan man anerkjenne, men den skaper så visst

---

²²² I gudeform.

²²³ Bonhoeffer, *Christ the Center*, 108.

²²⁴ Ibid, 109. Han siterer SKS 12, 133.

²²⁵ «Da svarte Simon Peter: «Du er Messias, den levende Guds Sønn.» Jesus tok til orde og sa: «Salig er du, Simon, sønn av Jona. For dette har ikke kjøtt og blod åpenbart deg, men min Far i himmelen.»

²²⁶ Bonhoeffer, *Christ the Center*, 109.

²²⁷ Matt 11:6.

ingen indre forvandling hos den det skjer hos. For at Kristus skal være Kristus *for meg*, må det skje ved tro. Slik blir vår frihet bevart. «When I acknowledge a miracle nothing happens to me. But faith is there when a man so surrenders himself to the humiliated God-Man that he bets his life on him, even when this seems against all sense. Faith is when the search for certainty out of visible evidence is given up.”²²⁸ Hvorfor gjorde så Jesus mirakler? De vantro så på disse gjerningene som bevis på at Jesus var i ledtog med djevelen.²²⁹ Miraklene skjedde i en verden fylt av mirakelgjørere. Konseptet mirakel er ikke forbundet med Gud, men med magi. Og det er det de vantro ser. De ser magi. Kun for troende er miraklene et tegn på at Guds rike er kommet nær. Den troende bekjenner sammen med evangelisten Johannes at «Vi så hans herlighet»,²³⁰ mens mennesker i den moderne verden ser ingenting.²³¹

Denne troen er også nødvendig i møte med oppstandelsen. Den tomme graven er ikke avgjørende for troen. Den sier oss ingenting entydig. Den er tvetydig. Den er en snublestein for alle mennesker. Også i møte med den tomme graven må mennesker tro at Jesus er oppstanden fra de døde. Bibelen selv vitner om at disiplene ikke kunne bevise at de ikke hadde stjålet Jesu lik, som de ble anklaget for. Kirken kan ikke bevise Kristi guddom. Hver dag må den ved troens liv motta Jesus Kristus som frelser, daglig må den holde fast ved løftet «salig er den som ikke faller fra på grunn av meg».²³²

4.3 Dietrich Bonhoeffers syn på etterfølgelse

Jeg vil i stor grad gjøre bruk av boken *Etterfølgelse* i drøftingen av Bonhoeffers syn på etterfølgelse. «Etterfølgelse» ble skrevet i 1937, i tiden da Bonhoeffer drev praktikumsseminaret i Zingst og Finkenwalde. I sitt forord gir Bonhoeffer uttrykk for hans tanker om etterfølgelse. Disse ordene kan fungere som en nøkkel til å forstå resten av hva Bonhoeffer skriver.

I tider med kirkelig fornyelse skjer det helt av seg selv: Den hellige skrift virker rikere for oss. Bak de nødvendige dagsparoler og kamprop i den kirkelige meningsbrytningen våkner en sterkere lengsel. Man blir opptatt av den ene alt dreier seg om, av Jesus selv. Hva var det Jesus ville si oss? Hva venter han seg av oss i dag? Hvordan hjelper han oss

---

²²⁸ Bonhoeffer, *Christ the Center*, 110.

²²⁹ Matt 12:24

²³⁰ Joh 1:14

²³¹ Bonhoeffer, *Christ the Center*, 111.

²³² *Ibid*, 113. Han siterer Matt 11:6.

i dag til å være trofaste kristne? Til sjuende og sist er det ikke så viktig hva den ene eller andre kirkens mann måtte ville. Det vi vil vite, er hva Jesus vil.²³³

Utgangspunktet for Bonhoeffer er Skriften og Jesu egne ord.²³⁴ Bonhoeffer skriver inn i en kirkelig virkelighet som i alt for stor grad preget av at Guds ord ikke lenger forkynnes klart og tydelig til dem som går i kirken. Forkynnelsen gjør det vanskelig for kirkefolket å få et møte med Jesus.²³⁵ For det er det Bonhoeffer vil. At folk skal høre Jesu klare kall til etterfølgelse. Handler dette så om å skape elite-kristne, folk som har nok selvdisiplin til å følge spesielle fromhetsidealer? På ingen måte. Jesu forkynnte etterfølgelse for de svake og fattige, til syndere og tollere. «Når Den hellige skrift taler om å følge Jesus, forkynner den frigjøring for mennesker, frigjøring fra alle menneskeskapte krav, fra alt som trykker ned og tynger, alt som fører til bekymring og samvittighetskvaler. I etterfølgelsen slipper mennesker fri fra sine egne forskrifters tunge åk og tar i stedet på seg Jesu Kristi milde åk».²³⁶

I en kirke som proklamerer «billig nåde» ønsker Bonhoeffer en kirkelig fornyelse. Da handler det om å få ting til å dreie seg om Jesus. Det er bare han som vet hvor veien går. Men veien «vil være en over all måte barmhjertig vei. Etterfølgelse er glede».²³⁷ Jesus kaller til etterfølgelse med disse ordene: «Kom til meg, alle dere som strever og bærer tunge byrder, og jeg vil gi dere hvile. Ta mitt åk på dere og lær av meg, for jeg er mild og ydmyk av hjertet, og dere skal finne hvile for sjelen. For mitt åk er godt og min byrde lett.»²³⁸ Disse ordene må fungere som tolkningsnøkkel for hva Bonhoeffer skriver om etterfølgelse.

4.3.1. Billig og dyr nåde

Hvordan kan man snakke om dyr nåde? Ordet «nåde» betyr jo «gratis». Blir det ikke selvmotsigende å snakke om dyr eller billig nåde? Bonhoeffer var svært kritisk til den holdning og praksis som han så i den tyske folkekirken.²³⁹ «Billig nåde er vår kirkes dødsfiende».²⁴⁰ Hva består så denne billige nåden av? «Billig nåde er .... nåde uten noen pris».²⁴¹ Billig nåde er å behandle nåde som en unnskyldning til å gjøre alle slags synder, fordi man på forhånd er blitt

---

²³³ DBW 4, 13.

²³⁴ Ibid, 14.

²³⁵ Ibid, 14.

²³⁶ Ibid, 15.

²³⁷ Ibid, 16.

²³⁸ Matt 11:28-30.

²³⁹ Volkskirche.

²⁴⁰ DBW 4, 21.

²⁴¹ Ibid, 21.

lovet tilgivelse. Mennesket går i kirken, blir lovet syndstilgivelse, og lever videre som om ingenting har skjedd.

Man forkynte og delte ut sakramentene billig, man døpte, man konfirmerte, ubedt uten betingelsen tilsa man syndenes forlatelse til et helt folk, av menneskelig kjærlighet ga man det hellige til spottere og vantro, man ødslet med nåde i endeløse strømmer, men kaller til den strenge etterfølgelsen av Kristus var sjelden å høre.²⁴²

Kirken, i det den ønsker å nå ut til et helt folk, har forkynt evangeliet slik at folk kjenner seg trygge i sitt gudløse liv, og derfor blir den irrelevant. «Budskapet om billig nåde har ødelagt flere kristne enn noe påbud om gjerninger har gjort».²⁴³

Den dyre nåden, i motsetning, er når mennesket får et møte Jesu ord om å følge etter ham, og gir opp hele sin egenrådighet og hele sitt liv for å følge etter Jesus. Den dyre nåden er å ta på alvor at Gud faktisk har kommet ned til jorden for å ta et oppgjør med våre synder. «Nåden er dyr fordi den kostet Gud dyrt, fordi den kostet hans Sønnns liv – ‘Dere er kjøpt, og prisen betalt’».²⁴⁴ Den dyre nåden er syndstilgivelsen som blir gitt til mennesker som tar på alvor at de har forbrutt seg mot Guds bud, og søker tilgivelse. Spørsmålet troende stiller endrer seg fra «hva kan jeg få ut av dette?» til «hva er det Jesus kaller meg til?». Nåde og etterfølgelse hører uløselig sammen.

Hvordan kunne det skje at den tyske kirken som kalte seg luthersk endte opp med å gå bort fra Jesu klare forkynnelse? Luthers *sola gratia* var blitt lest uten å forstå hans resonnement og tanker. Luther brøt ut av et munkevesen som var drevet av personlig fromhet, hvor gjerningene var ekstra fortjenestefulle. Slik ble han en profetisk røst som kalte kirken tilbake til troen på at det var Gud som rettferdiggjorde mennesker og ga dem nåde, ikke dem selv. Alt dette i et liv overgitt til Gud som inneholdt en daglig omvendelse. Dette budskapet om «nåden alene» ble feiltolket av Luthers etterkommere. Hos Luther var nåden et resultat på enden av veien av etterfølgelse, men hos hans etterkommere ble nåden en forutsetning, før livet skulle leves. Bonhoeffer siterer Goethe og Kierkegaard for å illustrere sitt poeng:

---

²⁴² DBW 4, 32.

²⁴³ Ibid, 33.

²⁴⁴ Ibid, 23. Her siteres 1 Kor 6:20

Ved slutten av livet sier Faust: «Jeg innser at vi intet vet.» Dette er resultatet av et langt liv der han arbeidet med å vinne innsikt, og noe helt annet enn en student i første semester som bruker de samme ordene for å rettferdiggjøre sin latskap (Kierkegaard). Som resultat er replikken sann, som forutsetning er den selvbedrag. Det betyr at en erkjennelse ikke kan skilles fra den virkeligheten der den ble vunnet. Bare den som har forlatt alt for å følge Jesus, har rett til å si at han er rettferdig ved nåde alene. Da oppfatter han selve kallet til etterfølgelse som nåde, og nåden som kall til å følge Kristus.²⁴⁵

Innholdet i Luthers salme: «Min gjerning hjelper ei det grann og bøter ei min skade»²⁴⁶ blir derfor et hinder til å leve slik Jesus kaller til. Man fortsetter slik man alltid har levd og stoler blindt på denne nåden som blir lovet en av kirken. Denne nåden er ikke ekte nåde, fordi den fører ikke mennesket til Jesus Kristus. Bare den dyre nåden og etterfølgelsen fører til Kristus, og hos ham er det mennesket finner hvile fra sine byrder.

4.3.2. Jesu kall til tro og lydighet

Hvordan går man inn i etterfølgelsen av Jesus? Er etterfølgelsen et resultat av et menneskelig ønske om religiøs fromhet? Bonhoeffer viser til Luk 9:57-62, hvor tre ulike menn enten tilbyr etterfølgelse eller blir kalt. Den første mannen har ikke forstått hva det vil si å følge Jesus. Den andre mannen blir kalt, men har fromme hindringer som unnskyldning. Men loven kan aldri komme mellom Kristus og det mennesket han kaller. Den tredje mannen gjør samme feil som førstemann, med en liten vri. Ønsket hans bygger ikke på virkeligheten, men på en egenkomponert forestilling om etterfølgelse. Bonhoeffer mener at intet menneske kan kalle seg selv. Etterfølgelse skjer ikke på menneskers egne premisser. Det skjer kun når Jesus selv kaller.²⁴⁷

Hvordan skal man så respondere på Jesu kall om etterfølgelse? Handler det om en from bekjennelse fremfor alle mennesker man kjenner, eller en stille bønn inni seg? Her viser Bonhoeffer til kallelsen av tolleren Levi. Levi måtte reise seg opp og forlate livet som tollar, og følge etter Jesus. Her kommer Bonhoeffers hovedpoeng: «Bare den troende er lydige. Bare den lydige tror».²⁴⁸ Likesom Jesu guddom og menneskelighet må holdes sammen, må tro og

---

²⁴⁵ DBW 4, 29. Han siterer Kierkegaard, Pap: XI 2A 301.

Kierkegaard igjen siterer Johann W. von Goethe, *Faust*: Del 1, vers. 364.

²⁴⁶ *Norsk Salmebok 2013: For kirke og hjem*, nr. 745.

²⁴⁷ DBW 4, 38-39.

²⁴⁸ *Ibid*, 42.

lydighet holdes sammen. Den ene uten den andre, uavhengig av hva man velger, vil føre til fordømmelse: enten ved at den troende går til billig nåde, eller ved at den lydige går til gjerningskristendom.²⁴⁹ For mennesker i dag representerer dåpen den nødvendige responsen på Jesu kall. «Dåp er å bli truffet av Jesu kall».²⁵⁰ I denne handlingen får man en relasjon til Jesus, og blir en ny skapning. «Den som er døpt, tilhører ikke lenger verden ... forholder seg til verden gjennom Kristus.»²⁵¹

Bonhoeffer gir også et eksempel fra sjelesorgen på hva tro uten lydighet fører til. I syndsbekjennelsen får mennesket mulighet til å bekjenne sin synd for en medbror, og motta syndstilgivelse. Men dersom en person bare i tro på nåden tilsier seg selv syndstilgivelse, har han faktisk ikke vendt om og har ikke mottatt syndstilgivelse. Han lurar seg selv og forblir i ulydighet. Ulydigheten fører så til forherdelse og så til vantro.²⁵² Bonhoeffer er tydelig på at bare ved lydighet kan personen som har troskrise vende tilbake til troen, og dette skjer ved at sjelesørgeren er tydelig når han konfronterer den troende med hva som er problemet, nemlig ulydighet.²⁵³

Å snakke om å ha tillit til Jesus uten å handle på hans ord, blir nettopp det, bare snakk. Tro og lydighet hører sammen. Lydighet fører ifølge Bonhoeffer til at man trår inn i en ny virkelighet, en virkelighet der mennesket kan tro.²⁵⁴ Den rike unge mannen²⁵⁵ blir brukt av Bonhoeffer som et nytt eksempel på at tro og lydighet er en virkelig problemstilling mennesker må ta på alvor. Jesus driver driver ikke med trivielle religiøse diskusjon; nei, han er interessert i mennesker som følger etter ham: «Livet i etterfølgelse handler ikke om å dyrke eller sverme for en stor mester, men om å være lydige mot Guds Sønn».²⁵⁶ «Den etiske konflikten» er et uttrykk for syndefallet og et antroposentrisk verdensbilde, og er til sist en flukt fra å ha Kristus som autoritet i livet. Det er udelt lydighet, veien bort fra all spekulasjon, Jesus ønsker.

Bonhoeffer peker videre på at lydigheten mot Kristus er lydighet mot den levende Gud. Det er ikke en lydighet mot sterile, evige prinsipper. Han peker på at budet til den unge

---

²⁴⁹ DBW 4, 47.

²⁵⁰ Ibid, 198.

²⁵¹ Ibid, 199.

²⁵² Ibid, 47.

²⁵³ Ibid, 47

²⁵⁴ DBW 4, 40.

²⁵⁵ Matt 19:16-22.

²⁵⁶ DBW 4, 55.

mannen om å gi bort alt han eide var for å avsløre hvor den unge mannen hadde hjertet sitt. Man kan ikke dedusere at nå skal alle kristne selge alt de eier og gi det til de fattige som en universalregel. Handlingen i seg selv er ikke viktig, det er lydigheten mot Jesus som er viktig.²⁵⁷ Alt starter ved Jesu initiativ. Slik viser Bonhoeffer at fokuset i troendes etterfølgelse må alltid være på Kristus, og ikke noe annet, selv om det kan være kledd i en fin evangelisk drakt.

4.3.3. Lidelse

Martin Luther regnet lidelsen som et av tegnene på den sanne kirke.²⁵⁸ Bonhoeffer beskriver fem aspekter av hvordan den kristne er kalt til lidelse. Det første er at Jesus Kristus selv måtte lide og bli forkastet. «Jesus lider som den forkastede Kristus ... tapper ... lidelsen for all verdighet og ære».²⁵⁹ En lidende frelser er ikke noe attraktivt. Peters avvisning av Jesu lidelse viser at «kirken ... helt fra begynnelsen tok anstøt av den lidende Kristus».²⁶⁰ Mennesker vil ikke lide. Men det er nettopp det disiplene blir kalt til: «Slik Kristus bare kan være Kristus når han lider og blir forkastet, er disippelen bare disippel når han lider og blir forkastet, når han korsfestes med Kristus».²⁶¹ Lidelsen er altså ikke noe man kan velge som disippel, et fromt valgfritt tillegg.

Det andre aspektet Bonhoeffer tar opp, er å forklare hva denne lidelsen gjennom korsfestelsen innebærer. Å korsfestes med Kristus betyr selvfornektelse. Selvfornektelsen er ikke noe man får til med egen anstrengelse, som ved asketiske øvelser eller selvmord. Selvfornektelsen er å rette all sin oppmerksomhet på Kristus, å bare kjenne ham. «Selvfornektelsen forblir alltid bare: Han går foran, hold deg inntil ham».²⁶² Man kjenner ikke lenger seg selv. Her snakker Bonhoeffer om at Kristus er mellommannen, til og med til seg selv. Man forstår seg selv bare gjennom Kristus. Ved å bare fokusere på Kristus, glemmer man sitt eget kors, fordi oppmerksomheten ikke er på en selv.

Videre forklarer Bonhoeffer at lidelsen er en personlig lidelse. Gud har forberedt noe for hver disippel, og denne lidelsen blir gitt disippelen. Man blir ikke sendt ut på leting slik at lidelsen blir ens eget prosjekt. «Helt fra begynnelsen ligger korset klart, det er bare å løfte det

---

²⁵⁷ DBW 4, 64.

²⁵⁸ Ibid, 71.

²⁵⁹ Ibid, 67.

²⁶⁰ Ibid, 67

²⁶¹ DBW 4, 67.

²⁶² Ibid, 68.

opp».²⁶³ Igjen ser man at Gud er utgangspunktet for hver del av etterfølgelsen. Videre forklarer Bonhoeffer at korsdøden er noe positivt. Det er fort å tenke på Kol 2:20 når Bonhoeffer skriver: «Helt fra begynnelsen overgir vi våre liv til døden. Korset er ikke en fryktelig slutt på et fromt og lykkelig liv, men står der når fellesskapet med Jesus Kristus begynner».²⁶⁴ Korset betyr at mennesket gir opp prosjektet med å rettferdiggjøre seg selv. Korsdøden for etterfølgerne er noe som skjer hver dag, for fremdeles er vi mennesker av kjøtt og blod, og merker konsekvensene av syndefallet. Vi vil ikke underordne oss Guds gode vilje. «Men vi vil ikke dø. Derfor må Jesus i sitt ord bli både død og liv for oss».²⁶⁵ I etterfølgelsen tar disiplene del i tilgivelsen av verden. Dette skjer bare ved Jesu forsonende offer på korset, men i etterfølgelsen får disiplene del i det å tilgi synd til sine medmennesker. «Å tilgi synder er påbudt kristuslidelse for disipler».²⁶⁶ Bonhoeffer tar opp som det siste poenget ved lidelsen. Det er beinhardt å ta del i lidelsen til Jesus, og på egen hånd klarer man det ikke. Midt i lidelsen har man det styrkende fellesskapet med Jesus. Bare ved å ha sine øyne på Jesus kan disiplene tåle lidelsene. Dette er tydeliggjort i martyrenes eksempel: «De bar Midt i de fryktelige smertene de måtte tåle for sin Herres skyld, fikk de oppleve den største glede og salighet i fellesskapet med ham».²⁶⁷ Olav Lende peker på et viktig aspekt ved korset: «Det er Guds kjærlighet til mennesket, og hans ønske om relasjon til mennesket, som ligger til grunn for Jesu liv og verk. Og korset er en forutsetning for at relasjonen mellom Gud og mennesket kan bli gjenopprettet».²⁶⁸

4.3.4. Etterfølgelse som individ og i fellesskap

Bonhoeffer bruker en dialektisk tilnærming for å forstå livet som disippel. På den ene siden gjelder Jesu kall til etterfølgelse hvert menneske, på den andre siden er man del av Guds folk. Ingen kan skjule seg i en stor gruppe og følge etter ham i flokk, som en anonym. «Jesu kall til etterfølgelse gjør disippelen til et individ»²⁶⁹:

«Alene stod du for Gud da han kalte deg; alene måtte du følge kallet, alene måtte du ta ditt kors opp, kjempe og be, alene må du og gjøre regnskap for Gud. Du kan ikke

---

²⁶³ DBW 4, 69.

²⁶⁴ Ibid, 69.

²⁶⁵ Ibid, 70.

²⁶⁶ Ibid, 70.

²⁶⁷ DBW 4, 71.

²⁶⁸ Lende, *Kristologiske premisser*, 34.

²⁶⁹ DBW 4, 74.

unngå deg selv; Gud selv har utvalgt deg. Vil du ikke være alene, avviser du Kristi kall til deg og kan ikke være med i fellesskapet til dem som er kalt.»²⁷⁰

Det er noe dypt personlig over etterfølgelsen. Kristus må være Kristus *pro me*, for meg. Ved kallet skjer det et brudd med den umiddelbare forbindelsen med verden²⁷¹, og man føres inn i fellesskapet med Jesus. «*Han er mellommannen*, ikke bare mellom Gud og menneske, men også mellom mennesker og mellom mennesket og virkeligheten».²⁷² Det er dette bruddet som gjør at Jesus kan si «Om noen kommer til meg og ikke setter dette høyere enn far og mor, kone og barn, brødre og søstre, ja, høyere enn sitt eget liv, kan han ikke være min disippel».²⁷³ Kristus står mellom disippelen og alle mennesker rundt. Bonhoeffer bruker historien om da Gud ba Abraham om å ofre Isak som eksempel. Idet Abraham valgte å ofre sin sønn i troen på Gud, fikk han ham tilbake. Det blir beskrevet som en 360 graders vending. Alt ser ut som før, likevel er alt nytt. Når man i Kristus har løsrevet seg fra verden står man fri til å elske den gjennom Kristus.

Bonhoeffer går eksegetisk gjennom Matt 5-7. Ved disse tekstene gjør han det klart hva hver enkelt disippel er kalt til. Han kaller Matt 5 det «ekstraordinære» ved det kristne livet.²⁷⁴ Ikke lenger har disiplene rett på jordisk rikdom, uten jordisk glede og fred. Man tar ikke lenger del i verdens fantasier om «fremgang, kraft, og fremtid».²⁷⁵ I kjærlighet til ens medmennesker sørger man over deres adskillelse fra Kristus, disippelen gir avkall på alle rettigheter, på egen ære og verdighet, avkall på å overvinne sine søsken med sårende ord eller gjerninger, på å bli styrt av ens egne begjær i møte med det motsatte kjønn. Fornektelsen leder til å nekte sine egne lyster kontrollen. Jesus krever også full sannferdighet av sine disipler. Ingen ed skal være nødvendig, da den gir rom for løgnen utenfor edens område. Sist nevnes det å elske sin fiende. «den som tross min kjærlighet fortsetter sitt fiendskap. ... Men kjærligheten skal ikke spørre om den blir gjengjeldt – men heller søke den som trenger kjærlighet. Og hvem har mer bruk

---

²⁷⁰ Dietrich Bonhoeffer, *Fellesskap og bønn* (Oslo: Luther Forlag, 2012), 66.

Fellesskap og bønner en revidert nytgivelse av *Et liv i fellesskap* og *Bibelens bønnebok*, utgitt på Land og Kirke, Gyldendal Norsk Forlag i 1979. Originaltitler på tysk er *Gemeinsames Leben*, 1939 og *Das Gebetbuch der Bibel*, 1940. Verkene sammen utgir volum fem av Dietrich Bonhoeffer Werke, og vil heretter referert til som DBW 5.

²⁷¹ DBW 4, 75.

²⁷² Ibid, 75

²⁷³ Ibid, 74.

²⁷⁴ Teksten som følger er hentet fra DBW 4, 83-131.

²⁷⁵ Ibid, 86-87.

for kjærlighet enn den som selv lever i hat?²⁷⁶ Ved disse tingene kalles den kristne til å være annerledes enn verden med synlige handlinger. Bonhoeffer påpeker faren ved at åndelig hovmod kan komme i kjølvannet av denne ekstraordinære måten å leve på. «Kallet til å leve annerledes, til det ekstraordinære, er den store, uunngåelige faren ved å følge Jesus. Men det ekstraordinære må aldri bli målet, det følger kun som en del av etterfølgelsen. De ekstraordinære gjerningene skal være synlige for verden, men skjult for disippelen selv.²⁷⁷ I det skjulte skal disippelen praktisere gode gjerninger, bønn, åndelige øvelser og føre et enkelt liv.²⁷⁸ Både disiplenes ekstraordinære og skjulte gjerninger viser at disiplene er skilt ut fra verden rundt dem.²⁷⁹ Hvordan skal så disipler forholde seg til andre mennesker? For disippelen er Kristus mellommannen mellom ham selv og alle andre. «Disippelen kan bare møte den andre som et menneske Jesus selv oppsøker. Det eneste som da gjelder, er Jesu kamp for den andre, hans kall, hans kjærlighet, hans nåde, hans dom».²⁸⁰ Perspektivet forvandles helt når man følger etter Jesus. Å sammenligne seg selv med andre blir irrelevant, man får kun den andres beste i tankene. Spørsmålet blir «hvordan kan man lede denne personen nærmere Jesus?» Man kjemper ikke for egen verdi eller popularitet. Man går fra «lik meg, elsk meg, se meg» til «Se ham [Kristus], hør ham, følg ham!». Bonhoeffer understreker at man ved å unngå å dømme andre mennesker ikke dermed unnskylder deres handlinger. Man overlater dommen til Gud, som er den eneste rettfærdige dommer.

Hvordan skal man klare å leve i alle disse handlingene? Veien er smal som fører til livet. Bonhoeffer gjentar igjen løsningen for all etterfølgelse. Se på Jesus, han går foran, jeg følger etter. Lignelsen om å bygge huset på fjell eller sand er ment til å igjen understreke viktigheten av lydighet fremfor spekulativ tilnærming til Jesu ord. Det er enten – eller. Spekulasjon er ulydighet. Så hva fører lydigheten til?

Bonhoeffer går videre til Matt 9:35-10:42 for å vise hva disiplene er kalt til å gjøre på jorden. De skal være Kristus for menneskene. De er ikke selv frelsere, men de skal peke verden mot ham som de selv følger. De blir drevet av Jesu egen kjærlighet til mennesker, og kalt til å be Gud om å sende arbeidere. Det skjer ikke på deres eget initiativ. Gud er alltid

---

²⁷⁶ DBW 4, 123.

²⁷⁷ Ibid, 135.

²⁷⁸ Ibid, 131-155.

²⁷⁹ Ibid, 157.

²⁸⁰ Ibid, 158.

utgangspunktet. Når de så sendes ut mottar de makt og myndighet fra Kristus, idet de tar del i Kristi verk på jorden. «I dette oppdraget er apostlene likestilt med Kristus. De gjør Kristusgjerninger».²⁸¹ Befalingen er å gjøre det samme som Jesus: forkynne Guds rike og å gjøre tegn som bekrefter dette budskapet: «helbrede syke, rense spedalske, vekke opp døde og drive djevelen ut».²⁸² Her er det interessant å se hvordan Bonhoeffer ser på hva Guds rike består i. «Guds rike, Jesus Kristus, syndstilgivelse, syndere rettferdiggjort ved tro – alt dette er intet annet enn helbredelse, oppvekkelse av døde, at djevelens makt blir tilintetgjort».²⁸³ Syndenes forlatelse blir det alle undergjerninger skal tolkes inn under.

Når Bonhoeffer har slått fast at hvert menneske må følge Kristus som et individ går han videre til å forklare at man som individ deretter blir del i et nytt fellesskap. «Han [Kristus] skiller, men forener også».²⁸⁴ Hva er dette for fellesskap Jesus snakker om? Det er foreningen av alle dem som følger ham, i Kristus. «Hver enkelt begynner etterfølgelsen alene. Men ingen etterfølger blir latt alene. Den som tar Kristus på ordet og våger å stå alene som individ, får menighetsfellesskapet²⁸⁵ i gave. ... De får tilhøre mellommannens folk, folket under korset».²⁸⁶ Når Bonhoeffer skriver *Liv i fellesskap* som omhandler det å leve sammen som kristne, kommer han med to regler som må bli holdt sammen: «Bare når vi er i fellesskapet kan vi være alene; og bare den som er alene, kan leve i fellesskapet. Begge deler hører sammen. Bare i fellesskapet lærer vi å leve rett alene, og bare ved å være alene, lærer vi å leve rett i fellesskapet».²⁸⁷ Resonnementet til Bonhoeffer er som følger: «Den som ønsker fellesskap uten å kunne være alene, han faller om i ordenes og følelsenes tomhet. Den som søker ensomheten uten fellesskapet, han forgår i forfengelighetens avgrunn, i blind selvopptatthet og fortvilelse».²⁸⁸

Enhver troende er gjennom sin etterfølgelse kalt inn i de troendes fellesskap. I dette fellesskapet, Kristi kropp, har man del i frelsen. «Jesu Kristi kropp er den ene, fullkomne gaven som gir oss del i frelsen. ... I Jesu kropp har Gud tatt oss til seg for evig».²⁸⁹ Man trenger stadig

---

²⁸¹ DBW 4, 175.

²⁸² Ibid, 178.

²⁸³ Ibid, 178

²⁸⁴ Ibid, 81.

²⁸⁵ Gemeinschaft der Gemeinde

²⁸⁶ DBW 4, 81-82.

²⁸⁷ DBW 5, 67.

²⁸⁸ Ibid, 67.

²⁸⁹ DBW 4, 204.

Jesu kall til etterfølgelse, og fordi Jesus ikke lenger er til stede som han var på nytestamentlig tid, er kirken stedet hvor disippelen får høre kallet om etterfølgelse.

Vil vi høre at han kaller oss til etterfølgelse, må vi lytte der han selv er til stede. Jesu Kristi kall lyder nå i kirken gjennom Ordet og sakramentene. Stedet for Jesu nærvær er kirkens forkynnelse og sakramenter. Jesus kaller oss til etterfølgelse. Det trenger du ingen personlig åpenbaring for å høre. Lytt til forkynnelsen, og ta imot sakramentet.²⁹⁰

Bonhoeffer anfører inkarnasjonen som argument for Jesu forskjellighet fra profeter og lærere. Det er derfor viktig at disiplene kommer til kirken for å høre de gode nyhetene om Jesus. Det er ikke slik at man hører det en gang, og så er fornøyd. Nei, man må holde seg trofast til apostlenes lære.²⁹¹

Lende skriver at Bonhoeffer beskriver ulike kjennetegn på menigheten: man gjør ikke lenger forskjell på folk, fellesskapet er synlig i verden, det gir kraft og styrke til disippelen, frihet fra verdens bekymringer og krav og dåp- og nattverdsfellesskapet.²⁹² Man står ikke alene som troende. Man tilhører Kristus og via ham får man relasjon til andre mennesker som også er bundet til ham.

4.3.5. Oppsummering

Bonhoeffer er opptatt av Jesus og hva han har å si til de troende. Han fastholder at å være kristen handler om at Jesus er Kristus, frelser, for meg. All kristologi må ta utgangspunkt i troens kontekst. Når man søker å forstå Kristus ut ifra menneskelige premisser ved å spørre om «hva» eller «hvordan» havner man i vranglære og irrelevans for kirken. Kristus er Gud-mennesket som er til for andre. Han kaller mennesker tilbake til Gud og til etterfølgelse. Å være kristen handler ikke om kirkemedlemskap eller å gi sin tilslutning til en idé eller et ideal. Bare den som er lydige tror, og bare den som tror er lydige. Nåden som bys mennesket er bare gyldig som resultat av etterfølgelse, den kan ikke være en unnskyldning for å leve som om Gud ikke fantes. Å følge etter Jesus er lidelse, å dø fra seg selv og stå opp til evig liv. Hvert menneske blir kalt til etterfølgelse og må respondere personlig. Med Kristus som mellommann møter man verden og blir en del av menighetsfellesskapet. Til slutt lar jeg Bonhoeffer selv komme til orde, fra forordet til *Etterfølgelse*:

---

²⁹⁰ DBW 4, 194.

²⁹¹ Apostlenes gjerninger 2:42.

²⁹² Lende, *Kristologiske premisser*, 46.

«Når Den hellige skrift taler om å følge Jesus, forkynner den frigjøring for mennesker, frigjøring fra alle menneskeskapt krav, fra alt som trykker ned og tynger, alt som fører til bekymring og samvittighetskvaler. I etterfølgelsen slipper mennesker fri fra sine egne forskrifters tunge åk og tar i stedet på seg Jesu Kristi milde åk. Fjerner man dermed alvoret i Jesu bud? Nei, tvert imot. Der hvor hele Jesu bud, kallet til uinnskrenket etterfølgelse, blir stående, blir også menneskers fulle frigjøring til fellesskap med Jesus mulig. For den som udelt følger Jesu bud, den som uten å stritte imot lar Jesu åk hvile på sine skuldre, blir byrden lett. Gjennom det milde trykket fra dette åket mottar han også kraften til å gå den rette veien uten å bli utmattet. Jesu bud er hardt, umenneskelig hardt, for den som stritter imot. Jesu bud er mildt og slett ikke tungt for den som villig går inn under det. «Hans bud er ikke tunge» (1 Joh 5,3)».²⁹³

---

²⁹³ DBW 4, 15.

Kapittel 5 En sammenlikning av Søren Kierkegaard og Dietrich Bonhoeffer

Når vi nå skal forsøke å sammenligne Kierkegaard og Bonhoeffer, er det viktig å minnes noen viktige forutsetninger. Begge var lutherske teologer, men Kierkegaard skriver som en filosof, Bonhoeffer som pastor. De to levde nesten like lenge; Kierkegaard rakk å bli 42 år gammel før han døde, Bonhoeffer ble henrettet da han var fylt 39. Bonhoeffer levde også nesten 100 år etter Kierkegaard. Det betyr at inspirasjon og kilder som er felles er fra før 1800-tallet. Bonhoeffer står i tillegg fritt til å trekke inn Kierkegaard og teologer som har kommet etter ham. Kierkegaard nevnes også, av Bonhoeffer, sammen med noen av de største tenkerne i kristen tradisjon.²⁹⁴ Både Bonhoeffer og Kierkegaard levde og virket i en nasjonal enhetskultur. Majoriteten av befolkningen var en del av den nasjonale, lutherske kirke, Kierkegaard i Danmark, Bonhoeffer i Tyskland. Dog var det slik at Kierkegaards kamp mot enhetskulturen ble tatt opp av ham selv. Bonhoeffer ble konfrontert med de nazivennlige som ønsket å beholde den sterkt tradisjonelle koblingen mellom kirke og folk. Nazismen skapte da også splittelse i kirken. Bekjennelseskirken, Bonhoeffer var aktiv i dens opprettelse og opprettholdelse, kom som et resultat av denne splittelsen.

I de to foregående kapitlene har tenkerne kommet til orde hver for seg. Dersom man sammenligner de to, hva finnes av likheter og ulikheter? Først vil jeg ta for meg kristologien deres, deretter synet på etterfølgelse.

5.1 Kristologi

Personen Jesus Kristus er utgangspunkt og ramme for både Kierkegaard og Bonhoeffer. Den kristne troen er en forutsetning for deres teologiske tenkning. De avviser liberalteologiens tilnærming til Jesus som et rent historisk menneske. I dette delkapittelet vil jeg se på hvordan Kierkegaard og Bonhoeffer tenker om Jesus Kristus som Gud og som historisk menneske, av dem betegnet som «den samtidige» og «nærværende». Videre vil jeg se på hvordan læren om

---

²⁹⁴ «It is precisely this, which is the foolishness of the Christian idea of God, which has been witnessed to by all genuine Christian thinking from Paul, Augustine, Luther, to Kierkegaard and Barth.» Bonhoeffer, Dietrich. 1932. "Concerning the Christian Idea of God". *The Journal of Religion* 12 (2. iss). The University of Chicago Press: 177–85. Her, 184. <http://www.jstor.org/stable/1197000>. Nedlastet 02.11.15.

egenskapsfellesskap²⁹⁵ og hvordan Kristus er den fornedrede Kristus. Jeg vil så ta for meg hvordan tenkerne tar for seg Kristus som frelser og forsoner, og til slutt hva slags vranglære de går imot.

5.1.1. Den samtidige og nærværende Kristus

Både Kierkegaard og Bonhoeffer nærmer seg det kristologiske spørsmålet ut ifra vitnesbyrdet i Det nye testamentet, de oldkirkelige bekjennelser og tonaturlæren fra Khalkedon. For dem så er Jesus allerede Kristus. Han er fullt ut både Gud og menneske som er tilstede i tid og rom. En slik måte å tilnærme seg Jesus er kun mulig gjennom den kristne tro. Her kommer den samtidige og nærværende Kristus inn. Dette er tenkernes måte å forklare at mennesker kan kun nærme seg Kristus i tro, ens egen personlige tro. Bonhoeffer bruker Luthers uttrykk «pro me» eksplisitt.²⁹⁶ Hos Kierkegaard blir «pro me» brukt implisitt da han skriver innenfor eksistensialismen. Kristus er bare Kristus når han er det for meg. Begge tenkere har derfor en eksistensiell tilnærming til Kristus.

5.1.2. Den fornedrede Kristus

I kapittel to ble læren om *communicatio idiomatum* beskrevet. Gud og mennesket har nå et egenskapsfellesskap. Mennesket tar del i de guddommelige egenskaper, og Gud tar del i de menneskelige egenskaper. Denne læren ble, som Steiger påpekte, motoren og drivkraften for hele Luthers teologi.²⁹⁷ Den førte ham til hans korsteologi, teologien om den lidende Gud. For både Kierkegaard og Bonhoeffer er det svært viktig at denne læren opprettholdes.²⁹⁸ I begges samtid mottok den herlige og mektige Kristus ensidig oppmerksomhet, ifølge Kierkegaard og Bonhoeffer. For dem ble det viktig å derfor å sette søkelys på Jesu fornedrelse. Det er Gud i menneskelig form som kaller til etterfølgelse. Kierkegaard skriver om Kristus inkognito, og Bonhoeffer har adoptert dette.²⁹⁹ Verken mennesker i dag eller da Jesu vandret rundt på jorden kunne se helt åpenbart at Jesus var Herre og Gud. Det kunne bare bli gitt dem i tro. Og her kommer hva Kierkegaard kaller «forargelsens mulighet». Der må være en utfordring i å kalle Jesus Herre. Det kan aldri skje på menneskelige premisser. Menneskelig

---

²⁹⁵ Se kapittel to, særlig delen som tar for seg Luther og læren om *communicatio idiomatum*, 11-12.

²⁹⁶ Se punkt 4.2.1., 39-42.

²⁹⁷ Se kapittel 2, 12.

²⁹⁸ Se punkt 3.2.2. 16-18 (Kierkegaard) og 4.2.4., 45-47 (Bonhoeffer).

²⁹⁹ Se punkt 3.2.2. 17 og punkt 4.2.4., 45.

sett er det umulig at Gud kan være menneske. Åpenbaringen kommer til konfrontasjon med det menneskelige. Begge forfattere siterer Jesus på «salig er den som ikke tar anstøt av meg» (Matt 11:6). Det er forventet at mennesker avviser og forkaster Jesu uttalelser om seg selv, om ikke åpenbaring blir gitt av Far i himmelen.³⁰⁰ Selv om begge har fokus på den fornedrede Kristus, er Bonhoeffer oppmerksom på at troende i dag også forholder seg til den oppstandne Kristus.³⁰¹ Hvordan forholder Kierkegaard seg til den oppstandne? Kristus refereres ikke til som den oppstandne, men Kierkegaard behandler ham som et historisk menneske som fremdeles lever og skal en gang komme igjen i herlighet.³⁰²

Videre peker begge forfattere på at mirakler ikke beviser at Jesus er Gud. Mirakler fungerer som hendelser som peker menneskers oppmerksomhet mot Jesus, og i møte med ham blir de konfrontert med spørsmålet, hvem sier du at jeg er? Bonhoeffer går videre og viser at et tegn på menneskelige premisser ikke fører til forvandling i det indre menneske. Muligens kan et menneske anerkjenne en teofani, men Kristus blir ikke Herre av den grunn. Det som skiller forfatterne fra hverandre, er miraklenes rolle for den som tror. Bonhoeffer beskriver hvordan mirakler viser for den troende at Guds rike er kommet nær, den viser praktisk hva Messias kommer med. For den vantro beviser mirakler ingen ting³⁰³. Kierkegaard mener at mirakler setter ethvert menneske på et valg om man vil tro på Kristus, eller om man vil ta anstøt av ham. Han som er motsigelsens tegn.³⁰⁴ Verken for Kierkegaard eller Bonhoeffer kan man derfor snakke om «bevis» for at Jesus var Gud.

5.1.3. Kristus som frelser og forsoner

Både Kierkegaard og Bonhoeffer fastholder at mennesket blir frelst ved Guds nåde alene. Hvordan argumenterer de for at Jesus Kristus er den som gir mennesker frelse samtidig som de kaller mennesker til en aktiv etterfølgelse av Jesus?

Inkarnasjonen er nøkkelen til å forstå Jesus Kristus som frelser hos begge tenkere. Man fastholder det bibelske budskap om at alle mennesker har gjort opprør mot Gud, og er fanget under synden, og må derfor lide døden som syndens lønn. Man er adskilt fra Gud, innkrøkt i

---

³⁰⁰ Matt 16:16-17.

³⁰¹ Se 4.2.1. s, 38 og 4.2.2. s, 42.

³⁰² SKS 12, 38-39.

³⁰³ Se 4.2.4. s, 46.

³⁰⁴ SKS 12, 129-131 og 142.

seg selv. Gud har blitt menneske i Jesus Kristus, fullt ut menneske og fullt ut Gud, uten synd. Da han døde på korset tok han hvert menneskes synder med seg på korset. På denne måten kan mennesket få et rett forhold til Gud, ved å sette sin lit til at Jesu verk på korset også gjelder for dem. Det er tydelig i begges skrifter at ønsket er å rette leserens blikk og ører mot Jesus Kristus.

Kierkegaard presenterer Kristus som Hjelperen som er hjelpen. Matt 11:6 blir benyttet: «kom til meg alle dere som strever, og jeg vil gi dere hvile». Paradokset er at han er Hjelperen som tilsynelatende ikke kan hjelpe seg selv.³⁰⁵ Frelsen han tilbyr må tas imot i tro, den er ikke åpenbar.³⁰⁶ For Bonhoeffer blir Kristus som frelser og forsoner tydeligst når han skriver om Kristus som mellommann. "In the sacrament, Christ is the mediator between nature and God and stands for all creation before God".³⁰⁷ Bonhoeffer peker til sakramentet som en konkret måte Kristus er mellommann for Gud og mennesket, og i det tar menneskene del i frelsen som gis i Kristus. Det er en tydelig forskjell i Kierkegaards og Bonhoeffers tilnærming. I primærkildene tyder det på at Kierkegaard er mer spiritualiserende enn Bonhoeffer. Bonhoeffer peker tydelig på kirkelige praksiser som nattverd og dåp, disse formidler Kristus og frelsen på en konkret måte til de troende. Det er ikke slik at Kierkegaard synes sakramentene var uviktige, det medfører ikke riktighet. Han skrev flere prekener tiltenkt nattverd gudstjenester.³⁰⁸

5.1.4. Mot vranglære

Kierkegaard og Bonhoeffer tar et eksplisitt oppgjør med ulike retninger som er stemplet som vranglære av kirken. Kampen er enda ikke over, enda bærer kirkens teologi preg av hvordan disse tenker galt om Kristus. Nøkkelen til å forstå dem er at de forsøker å forstå for mye. Kristendommen kan ikke fortolkes på menneskelige premisser. Både doketisme og ebjonittisme blir tatt opp og diskutert. Kierkegaard avviser G.E. Lessing og hans krav om å sile de kristne dogmene gjennom menneskelig kritisk tenkning.³⁰⁹ Hele den akademisk-industrielle tilnærmingen er en stor avsporing

---

³⁰⁵ Matt 27:42; Lk 23:35

³⁰⁶ Se punkt 3.2.2., 16-18.

³⁰⁷ Bonhoeffer, *Christ the Center*, 65.

³⁰⁸ Kierkegaard, *To Taler ved Altergangen om Fredagen*, SKS 12, 277-302.

³⁰⁹ Rae, *Kierkegaard and Theology*, 45-46.

fra det virkelige spørsmålet: hva vil det si å være en Kristi etterfølger?³¹⁰ Bonhoeffer avviser Schleiermacher og Ritschl fordi deres premisser beveger seg innenfor doketismen.³¹¹ «The religious path from human beings to God leads to the idol of our hearts which we have formed after our own image. Neither knowledge, nor morality, nor religion leads to God».³¹² Både Bonhoeffer og Kierkegaard er opptatt av at Kristus må være Kristus på premissene til det bibelske vitnesbyrd om ham. Å bevege seg innenfor kristologien uten tro på kirkens bekjennelser blir avvist som irrelevant, fordi det leder til vranglære. Avviser så begge kristologisk refleksjon? På ingen måte. Begge er interessert i hva Bibelen sier om Kristus.

5.2 Etterfølgelse

«Bonhoeffer's use of «discipleship», «following Christ» (Nachfolge), was heavily influenced by Kierkegaard's extensive use of *Efterfølgelsen* (following-after). English translators of Kierkegaard's original Danish translate *Efterfølgelsen* as "imitation"».³¹³ Slik beskriver redaktøren av den engelske oversettelsen av *Nachfolge*. Ordet etterfølgelse er et nøkkelord hos både Kierkegaard og Bonhoeffer. I dette delkapittelet skal jeg sammenligne tenkernes syn på etterfølgelse. Hvilke tema finner man igjen hos begge tenkere, og hva skiller dem fra hverandre? Jeg vil ta for meg «dyr» og «billig» nåde, etterfølgelsens praksis, lidelse i etterfølgelsen og etterfølgelse som individ og i fellesskap med andre.

5.2.1. Dyr og billig nåde

Kierkegaard er svært kritisk til kristenheten som råder i Danmark. Man har avlyst tanken om at det å tro på Kristus må føre til noen som helst endring i ens liv. For Kierkegaard er tro og handling samstemt. Etterfølgelsen av Kristus viser at man tror på ham. Den gir ikke frelse, men den fører mennesket til innrømmelse overfor Gud at man ikke når opp til hans krav, og når man ydmyker seg blir man møtt med nåde.³¹⁴ Kierkegaard forkynner inn i en virkelighet hvor man tok nåden som forutsetning, som på forvrengt vis fører til et liv i

---

³¹⁰ Rae, *Kierkegaard and Theology*, 58-59.

³¹¹ Bonhoeffer, *Christ the Center*, 80.

³¹² Ralf K. Wüstenberg, *A Theology of Life: Dietrich Bonhoeffer's Religionless Christianity*. Oversatt av Doug Stott (Grand Rapids, MI: Eerdmans, 1998), 3.

³¹³ DBW 4: engelsk oversettelse, 39: note 3.

³¹⁴ Se 3.3.1. s, 23.

ugudelig livsførsel. Her er en helt tydelig link mellom Kierkegaard og Bonhoeffer, ettersom Bonhoeffer siterer Kierkegaard om Faust og nåde som forutsetning i stedet for resultat. Begge hevder at majoriteten av de kristne har hoppet rett til konklusjonen, noe som er uholdbart. I *Indøvelse i Christendom* gir Kierkegaard et passende eksempel på hvordan hans medkristne resonnerer galt om nåden og etterfølgelsen: en mann arbeider dag og natt i 20 år for å finne opp kruttet. Når han så har oppfunnet kruttet, behøver dem som vil lære av ham kun å bruke tre måneder på å tilegne seg den kunnskapen han har vunnet på 20 år. Danskene behandlet nåden på samme måte som etterfølgerne behandlet den vunne kunnskapen.³¹⁵ Kristus har allerede lidd for vår synd, vi kan høste fruktene, uten innsats. Nei, sier Kierkegaard, og Bonhoeffer ville vært enig: for å bruke historien som eksempel, Kristus kaller sine etterfølgere inn i de 20 år med vandring for å finne opp kruttet, som han allerede har funnet opp. Den dyre nåden hører til etterfølgelsen hos både Kierkegaard og Bonhoeffer. Tro, nåde og etterfølgelse kan ikke behandles som idéer eller prinsipper som er i menneskets kontroll. De må forme og være en del av hele livet. Her kan man se spor av Luther og hans tanker om troens anfektelse. Livet i troen på Kristus er merket av kamp.

«Med anfektelse (tentatio) siktet reformatorene til denne 'kamp i samvittigheten'. Deres teologi er derfor også kalt 'anfektelsesteologi'. De hadde møtt Guds ord på en slik måte at de ble *berørt*. De forsto at de hadde med en hellig Gud å gjøre. Denne 'samvittighetskamp' er ikke et enkeltstående fenomen i en kristens liv, men følger ham hele livet. Ikke på den måten at en blir sykkelig opptatt med sin syndighet, men ved at en lever i *vekkelsen* med sitt liv. Og vekkelse i egentlig forstand er samvittighetsvekkelse. En får i vekkelsen se så mye av sitt eget hjertes ondskap at evangeliet ikke blir et tilbakelagt stadium. Det blir et stadig livsbehov.»³¹⁶

Slik beskriver Egil Sjaastad anfektelsen i sin bok *Når troen prøves*. Anfektelsen skal altså lede den troende til Kristus. Oppmerksomheten skal være rettet mot giveren, ikke gaven.

Kan mennesker på egen hånd bestemme seg for å følge etter personen Jesus? Nei, det er Jesus som kaller mennesker. De gode nyhetene er nettopp at det er Gud som søker menneskene, ettersom menneskene ikke søker Gud.³¹⁷ Det er Jesus som kaller mennesker til etterfølgelse, på sine premisser, og han kaller dem til fellesskap med seg selv. Når så kallet blir gitt til et menneske, har man to alternativer. Enten så tar man anstøt av Jesu kall, og avviser

---

³¹⁵ SKS 12, 204.

³¹⁶ Egil Sjaastad, *Når troen prøves*, 15. Oslo: Lunde Forlag, 1979.

³¹⁷ Rom 3:10-12.

ham, eller så tror man på hvem Jesus sier han er og man er lydlig mot kallet. Her er det to ting verd å legge merke til. Både Kierkegaard og Bonhoeffer mener det er viktig at mennesker blir faktisk konfrontert med valget om å tro eller ikke. Dersom kirken ikke forkynner et evangelium som setter mennesker i et valg om å tro på Kristus eller ikke, feiler den. Ingen av dem er interessert i å ha en hyggelig prat om hvem Jesus er; man må bli satt på et valg. Dersom man velger å tro, vil dette bli synlig i ens lydighet. *Bare den lydige tror, bare den troende er lydig.* Kallet er et ekte kall, her i denne virkeligheten, dette livet:

«... fordi Kristus finnes, finnes også etterfølgelsen. En kristusidé, et læresystem, en allmenn religiøs erkjennelse av nåde eller tilgivelse gjør ikke bare etterfølgelsen unødvendig, men utelukker den og blir dens fiende. Til en idé kan man ha et forhold preget av erkjennelse, begeistring, kanskje også av at man virkeliggjør den, men man kan aldri etterfølge den i personlig lydighet. Kristendom uten den levende Jesus Kristus blir med nødvendighet en kristendom uten etterfølgelse, og en kristendom uten etterfølgelse er og blir en kristendom uten Jesus Kristus: en idé, en myte.»³¹⁸

Bonhoeffer har her trolig benyttet seg av nettopp Kierkegaard når han skrev teksten over. Dette blir tydelig når vi sammenligner sitatet med følgende sitat fra Kierkegaard: «'Efterfølgelsen ... afgiver egl. Garantien for, at Xstdommen ikke bliver Poesie, Mythologie, Idee i abstrakt Forstand».³¹⁹ Fotnoten til Bonhoeffers sitering av Kierkegaard fortsetter å forklare at i teksten som Bonhoeffer benyttet, er dette sitatet understreket, og to “!!” er skrevet i marginen.³²⁰ Dersom man går litt tilbake i teksten Bonhoeffer siterer, leser man følgende: «... at just »Midleren« gjør Sagen saa | svær. Thi har jeg ene med Gud Fader at gjøre – saa er der ingen »Efterfølgelse« fordret.”³²¹ Også i *Dømmer selv*³²² kan man se dette:

«Christen bliver man ikke ved at høre noget om Christendom, at læse Noget derom, at tænke Noget derover, eller ved, medens Christus levede, at see ham engang imellem eller at gaae og gabe paa ham hele Dagen: nei, der fordres en Bestedelse (Situation) – vov en afgjørende Handling; Beviset gaaer ikke forud men følger efter, er i og med Efterfølgelsen, der følger Christum efter.»³²³

Både Bonhoeffer og Kierkegaard var klar over at dette kravet om etterfølgelse bar med seg en fare for å gå over i gjerningskristendom. Knut Grønvik siterer et av Bonhoeffers brev

---

³¹⁸ DBW 4, 37

³¹⁹ Søren Kierkegaard, *Journalen* NB24, SKS 24:384

³²⁰ DBW 4, engelsk utgave. Fotnote 6.

³²¹ SKS 24, 383

³²² Søren Kierkegaard, *Dømmer Selv! Til Selvprøvelse, Samtiden Anbefalet. Anden Række*. Skrevet i årene 1951-52, men ikke publisert av S.K selv. Den ble publisert i 1876, på broren Peder Christans foranledning. Boken er en del av SKS 16, sidene 145-259.

³²³ SKS 16, 238.

fra tiden da Bonhoeffer satt i Tegel fengsel som viser Bonhoeffers tanker om boken noen år etter dens utgivelse: «Jeg trodde jeg kunne lære å tro ved selv å forsøke å leve noe i retning av et hellig liv. Nachfolge betegner vel slutten på denne vei. I dag ser jeg tydelig farene ved boken, selv om jeg fremdeles fullt står inne for den».³²⁴ Grønvik fortsetter: «Ja, faren ved en bok som *Etterfølgelse* er at den kan misbrukes til åndelig overmot og til å heve seg over andre, altså det motsatte av å følge Jesus koste hva det koste vil. Men farene ved boken endrer ikke på hva boken er: en klassisk veileder til et liv som Jesu disippel».³²⁵ Bonhoeffer forklarer sitt fokus på gode gjerninger når han klargjør Efeserbrevet 2:8-10.³²⁶ «Det finnes bare én god gjerning, nemlig Guds verk, det Gud gjør i Kristus Jesus. Det er ikke vårt eget verk, men Guds eget verk i Kristus som har gjort oss salige ... Alt det gode vi gjør, er altså ikke noe annet enn Guds egne gode gjerninger ... De er gaver fra ham.»³²⁷ Et Jesus-ord han benytter seg av mye er «Den venstre hånden vet ikke hva den høyre gjør».³²⁸ Slik vil alle menneskers gode gjerninger i etterfølgelsen av Kristus være skjult for den som gjør gjerningene inntil dommens dag. Dette bygger på Matt 25:31ff hvor de troende ikke vet at de har gjort godt mot Kristus selv. Hvert menneske skal ikke vurdere seg selv, men ha øynene festet på Jesus. Dette er i tråd med både hva Paulus og Jakob lærer i sine brev.³²⁹

Kierkegaard i *Dømmer Selv* gjør det også klart at der er ingen rom for selvrettferdiggjørelse i hans tenkning:

Du har, o Forsoner, ved Din hellige Lidelse og Død gjort Fyldest for Alle og for Alt; ingen evig Salighed hverken kan eller skal fortjenes – den er fortjent. Dog efterlod Du Dig et Fodspor, Du Menneske-Slægtsens, hver Enkelts, hellige Forbillede, at de i ethvert Øieblik ved Din Forsoning Frelste maatte finde Tillid og Frimodighed til at ville stræbe at følge Dig efter.³³⁰

---

³²⁴ Dietrich Bonhoeffer, *Letters and Papers from Prison: The Enlarged Edition* (New York: Macmillan, 1972. (DBW 8), 369-370.

³²⁵ Grønvik, *Hengiven etterfølgelse* i DBW 4, 10.

³²⁶ Sitert i starten av introduksjonskapittelet.

³²⁷ DBW 4, 263-264.

³²⁸ Matt 6:3

³²⁹ Bonhoeffer skriver i egne fotnoter om Paulus og Jakob at de har samme hjerte med forskjellig fokus: «Forskjellen mellom Paulus og Jakob består i at Jakob fratar troen muligheten til å rose seg for sin store ydmykhet. Jakob bestrider ikke gyldigheten av at mennesket blir rettferdiggjort ved troen alene, men vil lede de troende bort fra faren for selvsikkerhet i troen og peker på lydighetsgjerningene som kan gjøre dem virkelig ydmyke. Både for Paulus og Jakob dreier det seg om at mennesker virkelig lever av nåde og ikke i egen kraft» DBW 4, note 21 på side 278.

³³⁰ SKS 16, 199.

Forsoneren er Jesus Kristus. Det er han som har fortjent frelsen. Det er ikke mulig å fortjene sin egen rettferdighet. På samme tid er Kristus forbildet for et liv i tro for ethvert menneske. Meningen er at når mennesker ser Jesu soningsverk for dem, vil det skapes tillit og frimodighet på at Han er frelseren og forsoneren, og at man ønsker å følge etter ham. Her kan man ane spor av Kierkegaards arv fra Brødre menigheten og herrnhuterne. Ifølge dem skulle hjerte smelte når man hørte evangeliet forkynt.

For å summere opp dette avsnittet kan man sitere Bonhoeffer:

«Den troende blir gjort rettferdig, den rettferdige blir helliggjort, den hellige blir frelst på dommens dag. Ikke på grunn av vår egen tro, rettferdighet eller helliggjørelse – for dette kan ikke være annet enn synd når det er opp til oss, men fordi Kristus Jesus er blitt 'vår rettferdighet, helliggjørelse og forløsning, for at den som er stolt, skal være stolt av Herren' (1 Kor 1:30)»³³¹

5.2.2. Etterfølgelsens praksis

Når vi nå sammenligner praksis hos de to tenkerne, er det viktig å merke at Kierkegaard bygger på det dobbelte kjærlighetsbud og 1 Kor 13 som omtaler kjærligheten. Bonhoeffer gir etterfølgelsen innhold ved å eksegere bergprekenen i Matt 5-7, samt tekster fra Matt 9:35-10:42. Tekstene har noe ulik bakgrunn, men omhandler hvordan Jesu etterfølger skal leve og forholde seg til sine medmennesker.

For Kierkegaard er grunnlaget at Gud er kjærlighet, og Gud har blitt menneske i Jesus Kristus. I sin relasjon til Kristus får troende del i den evige kjærligheten som så gir dem mulighet til å oppfylle det evige budet om å elske. Som en Kristi etterfølger er man pliktig til å elske med en kjærlighet som ser forbi preferanser og forskjellighet. Det er dette første del av *Kjerlighedens gjerninger handler om*, andre del gir ti ulike gjerninger, som begynner i det abstrakte og blir mer og mer konkrete. Kristi kjærlighet innebærer å tro godt om sine medmennesker, fordi å tro er å se det eviges mulighet i denne personen. Dette ser man tydeligst i historien om hvordan Jesus møter røveren på korset. Når alle andre har forkastet denne røveren, møter Jesus ham med lovnad om frelse. Videre snakker Kierkegaard om barmhjertighet, å skjule synder, villighet til å tilgi, ikke søke sitt eget, minnes de avdøde, og tilslutt prise Kjærligheten som gjør livet i kjærlighet mulig. Ser man disse under ett handler det i stor grad om å rette blikket bort fra seg selv, og sette ha et kjærlig fokus på sine

---

³³¹ DBW 4, 265. Ord i kursiv er Bonhoeffers vektlegging.

medmennesker.³³² Tre bibelvers fra 1 Joh 3 og 4 kan summere opp disse handlingene: «Hva kjærlighet er, har vi lært av at Jesus ga sitt liv for oss. Så skylder også vi å gi vårt liv for våre søsken»³³³; «Mine kjære, har Gud elsket oss slik, da skylder også vi å elske hverandre. Ingen har noen gang sett Gud. Men dersom vi elsker hverandre, blir Gud i oss, og hans kjærlighet er fullendt i oss».³³⁴

Bonhoeffer snakker om det ekstraordinære og ordinære livet som kristen. De ekstraordinære gjerninger er å være sannferdig, kjærlighet mot sin fiende, oppgivelse av sine egne lyster og begjær. Disse handlingene skal være åpenlyse for verden, men skjult for den troende. Motsatt er det med det ordinære livet. Bønn, askese og det enkle liv skal være skjult for verden. I alt dette handler det om å ha øynene på Jesus, og å ha ham som mellommann i møte med sine medmennesker. Den troende imiterer måten Kristus møter mennesker med kjærlighet, omsorg, nåde og sannhet.³³⁵

Selv om eksempler på gjerninger er ulike hos Kierkegaard og Bonhoeffer, er det likevel tydelig at det er selvfornektelsen som er målet. Hos Kierkegaard pekes den troende alltid tilbake til Gud for å være i stand til å elske, hos Bonhoeffer er det kun ved å ha sine øyne på Kristus at man lever i etterfølgelse.

5.2.3. Lidelse

Kierkegaard og Bonhoeffer skriver begge om lidelse som en del av etterfølgelsen. De tenker likevel ulikt om lidelsens rolle. For Kierkegaard er lidelse knyttet opp mot menneskets deltakelse i den guddommelige kjærligheten. Når en troende virkelig elsker sin neste uten å gjøre forskjell kan det fort resultere i hat, misforståelse eller avvisning. Dette skjer fordi ens neste ikke vil forstå den guddommelige kjærligheten.³³⁶ For Bonhoeffer består lidelsen av flere aspekter. Lidelsen har alltid sitt utgangspunkt i Jesu kall, og er ikke noe mennesket selv kan velge. Lidelsen består av selvfornektelse, å selv bli korsfestet med Kristus.³³⁷ I tillegg er man kalt til å tilgi andres synd, slik Kristus gjorde dette. Man kan ikke holde synd opp mot

---

³³² Se punkt 3.3.3. s, 25-31.

³³³ 1 Joh 3:16.

³³⁴ 1 Joh 4:11-12.

³³⁵ Se punkt 4.3.4., 53-57.

³³⁶ Se punkt 3.3.3., 26-27.

³³⁷ Se punkt 4.3.3., 52.

andre, man bærer deres synd ved å tilgi den. «Å tilgi synder er påbudt kristuslidelse for disipler».³³⁸

5.2.4. Individ og fellesskap

For både Kierkegaard og Bonhoeffer gjør Jesu kall hvert menneske til et individ. Ingen mennesker kan gjemme seg bak gruppetenkning eller kirkemedlemskap når man blir konfrontert med Jesu kall til etterfølgelse. Hver enkelt må stå ansvarlig for hvordan man vil respondere.³³⁹ Begge skriver sine bøker i kulturer hvor mennesker i stor grad følger med stimen av mennesker, uansett hvor det leder. Begge understreker at man må ha en personlig relasjon til Kristus. Kristus må være Kristus *for meg*. Dette handler ikke om subjektivisme, men om det personlige.³⁴⁰ Kierkegaard fungerer som en profetisk stemme inn i sin kultur hvor gruppementaliteten er sterk. For å utjevne vektskålen må derfor det individuelle vektlegges! For Bonhoeffer var det annerledes. Han kaller hvert menneske til troskap mot Kristus i et samfunn hvor nazismen krevde full lojalitet.

For hvor Kierkegaard ikke skriver om viktigheten av at den troende er en del av menighetsfellesskapet, er Bonhoeffer veldig tydelig på at man i etterfølgelsen av Kristus blir en del av et større fellesskap. Han sier blant annet «For den troende er det legemlige nærvær av andre kristne en uerstattelig kilde til glede og styrke»³⁴¹ og videre «Det er nåde, intet annet enn nåde, at vi også i dag får lov til å leve i fellesskap med kristne».³⁴² Fellesskapet er altså en gudegitt gave som er til styrke og glede for hver etterfølger av Jesus. Et konkret eksempel på viktigheten av fellesskap med andre kristne er hvordan man forkynner evangeliet til hverandre.

Derfor trenger den kristne en annen kristen som sier Guds ord til ham, Han trenger ham igjen og igjen fordi han blir usikker og motløs. Hos seg selv kan han ikke finne hjelp, uten å bedra seg selv for sannheten. Han trenger sin bror som bærer og forkynner av det guddommelige frelserordet. Kristus i eget hjerte er svakere enn Kristus i Ordet fra en bror.³⁴³

---

³³⁸ DBW 4, 70.

³³⁹ Se punkt 3.3.4. s,32 og 4.3.4., 53.

³⁴⁰ Rae, *Kierkegaard and Theology*, kap. 7, note 75.

³⁴¹ DBW 5, 16.

³⁴² Ibid, 17.

³⁴³ Ibid, 19.

Her ser man tydelig Bonhoeffers ydmykhet og innrømmelse av egen svakhet, og har et positivt syn på det å være troende sammen med andre. Dersom man skal forsøke å trekke linjer mellom teologi og liv hos tenkerne kan man forsøke det her. Bonhoeffer var vokst opp i en stor familie hvor fellesskap var satt svært høyt, han bodde på internat i sitt år i USA i 1929-30. Her la han merke til fokuset på fellesskap hos amerikanerne: «No one remains alone in the dormitory. The unreservedness of life together makes one person open to another ... in the conflict between determination for truth with all of its consequences and the will for community, the latter prevails.³⁴⁴ Hvor amerikanerne, ifølge Bonhoeffer, valgte fellesskap fremfor sannhet, klarte han å beholde både sannhet og fellesskap. Hans teologi formet praktikumsseminaret i Zingst og Finkenwalde, hvor man levde og studerte Guds ord sammen. Kierkegaard, på den annen side, bodde alene. Vel var han ute på gatene for å snakke med folk, på imponerende vis, men hans liv var viet til forfatterskapet.³⁴⁵

5.2.4. Oppsummering

Kierkegaard og Bonhoeffer er tenkere som lar den kristne tro være utgangspunktet for deres tankegang om Jesus Kristus. For dem begge er Kristus gudmennesket som er tilstede til alle tider og alle steder. Han er Gud og menneske på en gang, som uttalt på kirkekonsilet i Khalkedon. Ingen av tenkerne forsøker ikke løse mysteriet om inkarnasjonen, men lar det være denne læren som former deres syn på hvem Jesus er og hva han kaller til. De avviser ulike former for vranglære som forsøker å forklare Jesus på menneskelige premisser. Jesus Kristus er den ydmykede Gud som kaller mennesker til å følge samme vei som han selv har gått. Han eksisterer til alle tider, han er den nærværende og samtidige. Kristus er verdens frelser som har sonet verdens synd, og kaller hvert menneske personlig til å la ham være deres frelser og Herre. Frelsen ligger i den personlige relasjonen til Kristus, i tillit å la Jesus frelserverk gjelde dem. Relasjonen innebærer også å dø fra seg selv og ta del i Kristi liv. Både Kierkegaard og Bonhoeffer er skarpe i sin kritikk av bruk av nåde som forutsetning for ens liv. Nåde og etterfølgelse hører uløselig sammen. Etterfølgelsen er bare gjort mulig av Jesus. Den kan man ikke få til på egen hånd. Den skjer på Jesu initiativ og blir opprettholdt ved Jesu nåde. For

---

³⁴⁴ Metaxas, *Bonhoeffer*, 104.

³⁴⁵ Som også var grunn til at hans forlovelse med Regine Olssen ble brutt.

begge tenkere er det svært viktig å holde sine egne øyne borte fra sine egne gjerninger. Å rette oppmerksomheten mot en selv og ens egne gjerninger fører til gjerningskristendom og dermed bort fra Kristus og frelsen. Etterfølgelse medfører lidelse. Lidelsen for Bonhoeffer er selvfornektelsen og syndstilgivelse, mens for Kierkegaard er lidelse opplevelsen av å bli avvist og misforstått når man elsker sine medmennesker med den guddommelige kjærlighet. Kierkegaard hadde tydelig behov for å vektlegge den personlige etterfølgelsen i en tid da folk oppførte seg som flokkdyr. Bonhoeffer mener det at etterfølgelsen skjer både som individ og som del av et fellesskap.

Bibliografi

- Alfsvåg, Knut. "You shall love your neighbour: On the understanding of the commandment of love in Kierkegaard and Caputo" *Neue Zeitschrift für Systematische Theologie und Religionsphilosophie* vol 19, nr.4 (2014): 473-491.
- Althaus, Paul. *The Theology of Martin Luther*, Philadelphia: Fortress Press, 1966.
- Barth, Karl. *Fragments grave and gay*, London: Fontana. 1971.
- Bibelen*. Oslo: Det norske Bibelselskap, 2011.
- Bonhoeffer, Dietrich. "Concerning the Christian Idea of God". *The Journal of Religion* 12 (2. iss). The University of Chicago Press: 177-85. 1932. <http://www.jstor.org/stable/1197000>. Nedlastet 02.11.15.
- . *Dietrich Bonhoeffer Werke Vol 4 – Nachfolge*. Berlin: Evangelische Verlagsanstalt. 1956.
- . *Letters and Papers from Prison: The Enlarged Edition*, New York: Macmillan, 1972.
- . *Christ the Center*. Oversatt av Edwin H. Robertson. New York: Harper & Row Publishers. 1978.
- . *Dietrich Bonhoeffer Works Vol 4 – Discipleship*, red. Geoffrey B. Kelly og John D. Godsey, oversatt av Barbara Green og Reinhard Krauss. Minneapolis: Fortress Press. 2003.
- . «To Julie Bonhoeffer» i *Berlin – 1932-1933*. Oversatt av Isabel Best og David Higgins. Red. Larry L. Rasmussen, 2009. 157-159.
- . *Etterfølgelse*. Oversatt av Knut Grønvik. Oslo: Luther Forlag. 2010.
- . *Fellesskap og bønn*, oversatt av Finn-Ove Brandvold. Oslo: Luther Forlag, 2012.
- Ferreira, Jamie. *Love's Grateful Striving*. Oxford og New York: Oxford University Press, 2001.
- . "Love" i *The Oxford Handbook of Kierkegaard*, red. John Lippitt og George Pattison, 328-343. Oxford: Oxford University Press, 2013.

- Garff, Joakim. *SAK/ Søren Aabye Kierkegaard – En biografi*. Oversatt av Knut Johansen. Oslo: Forlaget Press. 2002.
- Gulddal, Jesper og Møller, Martin. *Hermeneutik: en antologi om forståelse* København: Gyldendal, 1999.
- Grønvik, Knut. «Hengiven etterfølgelse» i *Etterfølgelse*. Oslo: Luther Forlag. 2010.
- Hauge, Lars Steinar og Holgernes, Bjørn. *Vitenskap og språk: en innføring i vitenskapsfilosofi og logikk*. Oslo: Høyskoleforlaget, 2005.
- Holm, Anders. "Kierkegaard and the Church", i *The Oxford Handbook of Kierkegaard*, red. John Lippitt og George Pattison, 112-128. Oxford: Oxford University Press, 2013.
- Hühn og Schwab, "Kierkegaard and German Idealism", 62-93, i *The Oxford Handbook of Kierkegaard*. 2013.
- Johansson, Torbjörn. «Trons erfarenhet och evangeliets historicitet. En kontekstualisering av Dietrich Bonhoeffers kristologiföreläsningar» i *På spaning... Från Svenska kyrkans forskardagar 2007*, Stockholm: Verbum. 2008. 75-87.
- . «Möte med kristendomskritik, övermänniskan och människans död – Dietrich Bonhoeffers teologiske antropologi som resurs» i *Fri och bunden – En bok om teologisk antropologi*. red. J. Hellberg, R. Imberg og T. Johansson; Församlingsfakultetens Skriftserie del 13, 2013. 207-235.
- Kierkegaard, Søren. *Skrifter*. Redaktør Niels Jørgen Kappelørn m. fl. 27 vols. København: Gad, 1997.
- Kirmmse, Bruce H. "Kierkegaard and the End of the Danish Golden Age", i *The Oxford Handbook of Kierkegaard*, red. John Lippitt og George Pattison, 28-43. Oxford: Oxford University Press, 2013.
- Lende, Olav. *Kristologiske premisser for Bonhoeffers forståelse av etterfølgelse i Nachfolge*, masteroppgave. Oslo: Det Teologiske Menighetsfakultet, 2013.

- MacIntyre, Alasdair. *Etikkens historie: en historisk behandling av sentrale skikkelser i europeisk moralfilosofi fra Homer til våre dager*. Oversatt av Kåre Grøtting. Oslo: Gyldendal Forlag, 1996.
- McGrath, Alister. *Christian Theology – An Introduction*. Chichester, UK: Wiley-Blackwell, 2011.
- Metaxas, Eric. *Bonhoeffer – Prophet, Martyr, Prophet, Spy*. Nashville: Thomas Nelson, 2010.
- Mæland, Jens O. *Konkordieboken: Den evangelisk-lutherske kirkes bekjennesskrifter*. Oslo: Lunde Forlag, 2000.
- Norsk Salmebok 2013: For kirke og hjem*.
- Rae, Murray. *Kierkegaard and Theology*. London og New York: T & T Clark International, 2010.
- Sjaastad, Egil. *Når troen prøves*. Oslo: Lunde Forlag, 1979.
- Skarsaune, Oskar. *Troens ord: de tre oldkirkelige bekjennelsene*. Oslo: Luther, 1997.
- Steiger, Johann A. "The communicatio idiomatum as the axle and motor of Luther's theology", *Lutheran Quarterly*, vol 14, nr. 2 (2000): 125-158.
- Steward, Jon (red.). *Kierkegaard's International Reception I: Northern and Western Europe*, Farnham: Ashgate, 2009
- Tollefsen, Torstein m.fl. *Tenkere og ideer: filosofiens historie fra antikken til vår egen tid*, Oslo: Ad Notam Gyldendal, 2012.
- Walsh, Sylvia. *Living Poetically: Kierkegaard's Existential Aesthetics*, University Park, PA: The Pennsylvania State University Press, 1994.
- "Kierkegaard's Theology", i *The Oxford Handbook of Kierkegaard*, red. John Lippitt og George Pattison, 292-308, Oxford University Press; Oxford, 2013.
- Westphal, Merold og Matušík, J. Martin. red., *Kierkegaard in Post/Modernity* Bloomington: Indiana University Press, 1995.
- Wüstenberg, Ralf K. *A Theology of Life: Dietrich Bonhoeffer's Religionless Christianity*. Oversatt av Doug Stott (Grand Rapids, MI: Eerdmans, 1998.

Wyller, Egil. *Søren Kierkegaard 'Kjærlighetens gjerninger'. Henologisk Skriftserie 12.* Oslo: Spartacus, 1998.